

אמונת עתיד

"אמונת - זה סדר זרעים" (שבת לא ע"א)

"שפאמין בחי העולמים וזורע" (מדרש שוחר טוב תהילים יט)

חוברת זו מוקדשת לזכרו של

מורנו ורבנו

הרה"ג משה צבי נריה זצ"ל

ראש ישיבות בני עקיבא

מנאמני ביתו ומורישי דרכו של מן הרב קוק זצ"ל

מקים עולה של תורה במדינת ישראל המתחדשת

נפטר י"ט כסלו תשנ"ו

ת. נ. צ. ב. ה.

גליון מס' 8

טבת-שבט תשנ"ו

דמי מינוי לשנה: 36 שקל

בהוצאת

מכון התורה והארץ

כפר דרום - חבל עזה

טל. 07-847325

פקס. 07-847055

מערכת:
הרב יואל פרידמן
הרב עזריאל אריאל

החברת יצאה לאור
בסיוע המשרד לענייני דתות
אגף לארגונים ומוסדות
המחלקה לשיבות

כל הזכויות שמורות

סדר ועימוד
"מיזם ופיתוח קטיף" בע"מ
כפר דרום

תוכן העניינים

מאמר מערכת	
5	הרב יואל פרידמן אילן אילן במה אברך
הגות	
7	הרב שמעון בירן הי"ד חשבון נפש של ראש השנה לאילנות
מאמרים הלכתיים	
8	הרה"ג משה צבי נריה זצ"ל "בבואכם - ביאת כולכם"
12	הרה"ג יעקב אריאל שליט"א דין לקט בנשר הקומביין
16	הרב יהודה הלוי עמיחי בדיקה מידגמית לחרקים במזון
20	הרב עזריאל אריאל תור"מ לפירות ההדר בגינת הבית
תשובות קצרות	
23	הרב יואל פרידמן מנין שנות ערלה באתרוג
24	הרב אהוד אחיטוב חילול מע"ש על פרוטה ורבע
25	הרב יגאל הראיה מציאת חרקים במסעדה
26	הרה"ג יואל שורץ שליט"א חיוב בדיקת דגים מתולעים וטפילים
לזכר הרה"ג משה צבי נריה זצ"ל	
תורת ארץ-ישראל	
27	הרה"ג יעקב אריאל שליט"א במפעל חייו של הרב משה צבי נריה זצ"ל
31	הרב יהודה הלוי עמיחי תורת משה בארץ הצבי
אקטואליה	
35	הרב עזריאל אריאל "שתתן טעם טוב בפירות"
סקירות מדעיות	
37	אגרונום מרדכי שומרון מנין שנות ערלה בגוש אדמה שהתפורר
40	הרב יואל פרידמן השאלות ההלכתיות העולות מהניסוי
41	אגרונום יוסי שחר בעיית החרקים בקטניות, סקירה מדעית
45	מעבדת מכון התורה והארץ חרקים בקטניות, סיכום שנתי
46	חרקים בכרוב, סיכום שנתי
46	חרקים בירקות עלים אחרים
46	חרקים בפירות יבשים
במכון ובגוש קטיף	
47	מהנעשה והנשמע במכון התורה והארץ
48	מתוך "נקודה" רבין של צבי הנדל

רשימת המשתתפים בקובץ

הרה"ג משה צבי נריה זצ"ל	ראש ישיבות בני עקיבא, כפר הרא"ה
הרה"ג יעקב אריאל שליט"א	הרב הראשי לרמת גן ונשיא מכון התורה והארץ
הרה"ג יואל שוורץ שליט"א	ר"מ בישיבת דבר ירושלים
הרב יהודה הלוי עמיחי, הרב יואל פרידמן, הרב עזריאל אריאל, הרב אהוד אחיטוב, הרב יגאל הדאיה, אגרונום מרדכי שומרון	מכון התורה והארץ
אגרונום יוסי שחר	מכבים
הרב שמעון בירן הי"ד	רב כפר דרום, מכון התורה והארץ

הרב יואל פרידמן

אילן אילן במה אברכה

כי הוּוּ מיפטרי מהדדי, אמר ליה: ליברכן מר. אמר ליה: אמשול לך משל, למה הדבר דומה?

לאדם שהיה הולך במדבר, והיה רעב ועייף וצמא, ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצילו נאה ואמת המים עוברת תחתיו. אכל מפירותיו ושתה ממימיו וישב בצילו. וכשביקש לילך, אמר: אילן אילן, במה אברכה? אם אומר לך שיהיו פירותיך מתוקין, הרי פירותיך מתוקין! - שיהא צילך נאה, הרי צילך נאה! - שתהא אמת המים עוברת תחתך, הרי אמת המים עוברת תחתך! אלא יהי רצון, שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו כמותך. אף אתה, במה אברכה? אם בתורה - הרי תורה. אם בעושר - הרי עושר. אם בבנים - הרי בנים. אלא יהי רצון שיהיו צאצאי מעיך כמותך... (תענית ה' ע"ב).

המשל הנפלא הזה, נאמר ע"י ר' יצחק כאשר רצה לברך את רב נחמן. וכנראה שר' יצחק, שירד מארץ ישראל לבבל, מצא ברב נחמן תלמיד חבר שהרווה את צמאונו עד כדי שהמשיל עליו את המשל: "למה הדבר דומה לאדם שהיה הולך במדבר...". ואכן ברכתו זו של ר' יצחק התקיימה במלואה, שהרי שלשת בניו של רב נחמן היו: מר זוטרא, רבה ורבין (אנציקלופדיה לחכמי התלמוד עמ' 671).

מההשוואה של האדם הלומד תורה לאילן, אפשר ללמוד שתי נקודות מרכזיות. אותו אילן - מבורך בכל טוב, צילו נאה, אמת המים עוברת תחתיו ואף פירותיו מתוקים. ועם זאת, אין ביטחון שהנטיעות שיצאו מאותו אילן ידמו לו. כי כלל בטבע הוא שגם אם זורעים מספר זרעים מפרי אחד, הצמחים שיצמחו לא יהיו העתקים מדויקים של האב והאם. וכמו בעולם הטבע כן הוא בעולם הרוח; כאשר האדם מחנך את ילדיו, הוא יודע איך להתחיל, הוא אף יודע אלו מסרים ואלו ערכים הוא רוצה להעניק להם. אך אין בטחון בתוצאות, ולכן צריך הרבה סייעתא דשמיא וברכה מרובה כדי להצליח. גם רב נחמן, שיש לו את כל הנתונים הבסיסיים להצלחה: תורה, עושר ובנים, זקוק הוא לברכה זו.

נקודה נוספת - משמעות הנטיעה. הנטיעה מבטאת יותר מכל את הנכונות של האדם לעשות למען העתיד, למען הזולת אך לא למען עצמו דוקא. כשהאדם זורע, הוא צריך להאמין בהקב"ה ולצפות לברכתו של הקב"ה, אך הוא יכול לראות את הפירות בעתיד הקרוב. כשהאדם נוטע - מי יודע אם יזכה לראות את הפירות? (וראה במאמרו של הרב שמעון בירן הי"ד להלן עמ' 8).

כאשר האדם עוסק בנטיעות, אינו דואג לעכשיו, אלא מבטו לעתיד, לדורות הבאים, או אז ברכתו של ר' יצחק: שיהיו צאצאי מעיך כמותך מתממשת.

בימים אלו של שפיפות קומה, כשכולם רוצים לעשות את חשבון הנפש שלנו - אנו מסתכלים על הפירות שיצאו מהנטיעות, על הנוער הנפלא שלנו המלא במסירות נפש, באידיאלים ובתורה, גם כאשר העולם מסביב הוא עולם של אגואיזם, נהגות וחוסר מוסריות. מסקנתנו היא אפוא, שאין הדור הצעיר מבייש את הוריו, ואעפ"כ אנו מברכים אותו שיהיו צאצאי מעיו יותר טובים ממנו.

עם סגירת הגיליון לדפוס, נתבשרנו בבשורה המרה על פטירת מורנו ורבנו הרה"ג משה צבי נריה זצ"ל. ואני כשלעצמי, אף שלא הייתי מתלמידיו הישירים, אני מרגיש ככל אותם רבבות שבאו ללוותו לבית עולמו, שאנו חבים לו את החינוך שזכינו לו. כי כפי שנאמר בהספדים, כל המפעל החינוכי הנפלא שהוזכר לעיל, הישיבות התיכוניות, האולפנות וישיבות ההסדר - הכל מכוחו ומכוח כוחו.

בטוחני שמרן הרב קוק זצ"ל חיכה לו לרב נריה בעלותו לגנזי מרומים ואמר לו: אכן צאצאי מעיך, ותלמידך הרבים (תלמידו של אדם נקרא בנו, ויק"ר פר' יא) - הרי הם כמותך.

והחוברת שלנו, אך טבעי היה להקדיש אותה לזכרו של הרב נריה. מתוך משנתו בחרנו להדפיס מאמר בהלכה שכתב הרב על הגדרת "ביאת כולכם" במצוות התלויות בארץ (התפרסם בספרו "צניף מלוכה") ושני מאמרים על אישיותו ופועלו.

בנוסף, לכבוד חודש שבט אנו מפרסמים את מאמרו של הרב שמעון בירן הי"ד: חשבון נפש של ראש השנה לאילנות, ושאלה קצרה על מנין שנות ערלה באתרוג, וכן סקירה על החרקים בפירות היבשים. ועימנו עוד תשובות בעניינים שונים ומגוונים. בסקירה המדעית: תוצאות של ניסוי מדעי שערכנו שבודאי יעזור לקבוע מהו גודל הגוש המינימאלי שעץ יכול להתקיים בו כמבואר בהלכות ערלה.

וכאן המקום להכיר טובה לאגף לתרבות תורנית של משרד החינוך שסייע לנו בשנה זו להפיץ מעיינותינו החוצה להגדיל תורת ארץ ישראל ולהאדירה.

המערכת

הרב שמעון בירן הי"ד *

חשבון נפש של ראש השנה לאילנות

מקובל שראש השנה הוא זמן לחשבון נפש. איזה חשבון נפש שייך לעשות בראש השנה לאילנות?

מסופר על חוני המעגל שפגש אדם אשר שתל עץ חרוב. התברר לו, שעץ חרוב זה יתן פירות רק בעוד שבעים שנה. תמה חוני: אם כך למה אתה שותל? האם אתה בטוח שתחיה כל כך הרבה שנים? ענה לו אותו אדם: כשאני נולדתי - מצאתי עץ חרוב שאבי שתל. כמו שאבי שתל עץ בשבילי, כך אני שותל לבני (תענית כג ע"א). עומק דבריו של אותו אדם הם, שהוא מרגיש כחוליה בשרשרת הדורות. יש לו בטחון מוחלט שמשפחתו תמשיך לשבת בחלקת אדמתם, ויזכו בעתיד ליהנות מפירות העץ שהוא שתל. נטיעת עץ - היא בראש זבדאשונה הכאת שורשים שלך באדמה.

ועתה לחשבון הנפש של ט"ו בשבט. צא ובדוק: האם יש לך הבטחון לטעת עץ פרי בגינתך בשנה זו? האם הכית די שורשים באדמה כאן, שתוכל לחכות בבטחון - לא שבעים שנה, אלא עד סיום שנות הערלה - ותזכה לאכול מפירות עץ זה? הבה ונבטא את אחיזתנו בארץ בשנה זו, דווקא בנטיעת עצי פרי בגינותינו. ומי שבעבר נטע - יוסיף עוד שתיל. ובבוא העת, כשהפירות יותרו באכילה, ותזכה לקיים מצוות הפרשת תרומות ומעשרות בפירותיך שלך, תזכה את עם ישראל בברכה נוספת. שכן אמר רבי אלכסנדר (תנחומא כי תשא יד א): גדול כוחם של מוציאי מעשרות, שהם הופכים את הקללה לברכה.

בדרך כלל הפועל "להשקיף" בתורה מבטא הסתכלות לרעה, כמו שה' השקיף על סדום. אך בפרשת ביעור המעשרות אנו באים בתביעה לקב"ה (דברים כו טו): השקיפה ממעון קדשך מן השמים, וברך את עמך ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו, כאשר נשבעת לאבותינו...

בזכות המעשרות שהפרשנו, אנו מצליחים להפוך תוכניות קללה של הקב"ה לתוכניות ברכה.

וזהו למעשה חשבון הנפש הנוסף: את המודעות להפרשת תרומות ומעשרות כהלכה, ולהמנעות מאכילת פירות ערלה, דרוש מעצמך - אך דרוש גם מאחרים. אצל כל ירקן, בכל מסעדה ובכל רשת שיווק, שאל שתי שאלות: האם הפירות ללא חשש ערלה? האם הופרשו מהם תרומות ומעשרות? ואם תתקל מדי פעם בפנים משתאות של חוסר הבנה - אל דאגה. המסר מחלחל, ולחץ הקונים יעשה את שלו להגברת הקפדה במצוות חשובות אלו בכל המגזרים. או אז, עם ישראל יוכל לבא בתביעה לקב"ה:

וברך את עמך את ישראל ואת האדמה.

* מתוך עלון כפר דרום, שבט תשנ"ב.

הרה"ג משה צבי נריה זצ"ל

"בבואכם - בביאת כולכם" *

א. "כל יושביה עליה"

ארץ ישראל מצפה לקיבוץ בניה לתוכה בשמחה. אולם לא רק לחלק מבניה. אלא דוקא לכולם, ולכל הפחות לרובם, שמבחינת ההלכה נחשבים שם ככולם (רובו ככולו).

נוסף על הצד המדיני שבדבר, קיים כאן גם צד הלכתי: כשם שיש מצוות התלויות בארץ, כך יש מצוות התלויות בעם, במציאות רוב עם ישראל בארצו.

שנינו במסכת ערכין (לב ע"ב):

מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע. מה ביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקידשו ערי חומה, אף ביאתם בימי עזרא מנו שמיטין ויובלות וקידשו ערי חומה. - - - ומי מנו שמיטין ויובלות? השתא משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה בטלו יובלות, שנאמר (ויקרא כה י): "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה" - בזמן שכל יושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן. עזרא, דכתיב ביה (עזרא ב סד) "כל הקהל כאחד ארבע ריבוא, אלפיים שלש מאות וששים", הוה מני? - אמר רב נחמן בר יצחק: מנו יובלות לקדש שמיטין.

הרי לפנינו ההלכה שמצוות היובל תלויה ב"כל יושביה עליה". ואפילו כשכבר נהגו מספר יובלות, אם אחר כך "גלו מקצתן" - שוב אין היובל נוהג. ולכן לא רק בבית השני, שמתחילה לא עלו כולם, אלא אפילו בבית הראשון, שתחילתו היתה במציאות כל העם בארצו, משרק גלו מקצת השבטים בטלו היובלות. ולדעת רבי, ששמיטה תלויה ביובל (גיטין לו ע"א, מ"ק ב ע"ב) - הרי גם השמיטה זקוקה היא ל"כל יושביה עליה". ומטעם זה לא היתה שמיטה נוהגת בבית שני אלא מדבריהם.

אלא שעד כאן פירשנו את המושג "כל יושביה" פשוטו כמשמעו. ברם לא כן היא דעת רבנו תם (מובא בתוס' גיטין לו ע"א ד"ה בזמן). הוא סבור שאין לקבל את הדברים כפשוטם. אלא כל שנמצאים בארץ מקצת מכל שבט ושבט "אף על גב שלא עלו כולם - חשיב כל יושביה". ולפי זה נהג יובל בבית שני, כיון שהיה שם מקצת מכל שבט ושבט. (ומכאן שגם שמיטה נהגה מדאורייתא בזמן בית שני, ולא נאמרו דברי רבי אלא על הזמן שאחרי חורבן הבית, שאז לא היו כבר בארץ אפילו מקצת מכל שבט ושבט ובטלו היובלות, ויחד אתם בטלו גם השמיטין מדאורייתא, ולא נשארו אלא בתוקפה של תקנת חכמים, כלומר: מדרבנן "שלא תשתכח תורת שביעית").

* מתוך "צניף מלוכה" (עמ' 164-166).

ב. "ביאת כולכם"

לעומת זה יש לנו הלכה אחרת, התלויה ברוב ישראל, ובה גם רבנו תם מודה שאין מקרא יוצא מידי פשוטו. וכך שנינו במסכת כתובות (כה ע"א):
אפילו למאן דאמר תרומה בזמן הזה דאורייתא, חלה - דרבנן. דתניא:
בבואכם (במדבר טו יח) - יכול משנכנסו לה שנים או שלושה מרגלים?
תלמוד לומר: "בבואכם" - בביאת כולכם אמרתי ולא בביאת מקצתכם.
וכי אסקינהו עזרא, לאו כולהו סלוק.
הרי לנו שדין חלה דאורייתא תלוי בביאת כל ישראל לארצם.

ואם תאמר - שואלים התוספות בנידה (מז ע"א ד"ה לא כולהו):
- והלא "כל יושביה עליה" קרינן לענין יובל, לפי שמקצת השבטים עלו,
לפירוש רבנו תם דאמר שיובל נהג בבית שני מהאי טעמא?
ויש לומר: ד"בבואכם" משמע ביאת כולכם!
ובמקרה זה גם ר"ת מודה שבבית שני לא נהגה מצוות חלה מדאורייתא. אלא
שבגמרא בכתובות נאמרו הדברים רק ביחס לחלה, ואילו הרמב"ם (הל' תרומות
פ"א הכ"ו) מצריך "ביאת כולכם" גם ביחס לתרומה ומעשרות (והשיג עליו הראב"ד,
ועיי"ש ברדב"ז ובכסף משנה, שיישבו שיטת הרמב"ם). ולא עוד אלא שמדבריו במקום
אחר משמע שגם שביעית תלויה ב"ביאת כולכם", שכן בהלכות בית הבחירה
(פ"ו הט"ז), כתוב לאמור:

כל מקום שהחזיקו בו עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השניה - הוא
מקודש היום, אע"פ שנלקחה הארץ ממנו, וחייב בשביעית ובמעשרות על
הדרך שביארנו בהלכות תרומה.

והרי כבר ראינו בהלכות תרומה במה תלוי דין המעשרות בקדושת השניה -
ב"ביאת כולכם". נוספו לנו אפוא, לשיטת הרמב"ם, גם תרומ' ושביעית,
שחיובם מדאורייתא תלוי ב"ביאת כולכם" כשהיו בירושלם ראשונה.

וחידוש נאה מחדש הגאון רבי יצחק אלחנן ז"ל (באר יצחק אר"ח סי' יד ענף ב):
שנינו בפסחים (סו ע"א), שהלכה זו נתעלמה מבני בתירא, אם פסח דוחה שבת
וכו'. תעלומה זו, מה טיבה? - תמהו המפרשים - והרי אותו פסח יחיד שעשו
ישראל במדבר, שעליו נאמר: "ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו" - בשבת
היה, ואם כן ידעו יפה שפסח דוחה שבת? - ספיקם של בני בתירא היה, משיב
הגאון הנ"ל, אם גם בבית שני, שלא היו רוב ישראל בארץ ישראל דוחה הפסח
את השבת, שכן ניתן לומר שאין פסח דוחה שבת אלא בכל ישראל, או ברובם
שהוא ככולם, כמו שהיו במדבר. ובא הלל הזקן והורה שדין זה אינו תלוי
במציאות רוב ישראל בארצו.

ג. היחס שבין שני דינים אלו

שני הדינים המקבילים, "כל יושביה עליה", שנאמר ביובל, ו"ביאת כולכם",
שנאמרה בחלה (ולרמב"ם גם בתרומות ומעשרות ושביעית) - למדים לכאורה זה מזה:
כשם ש"כל יושביה עליה" ביובל, הוא על כרחך תנאי במצוות היובל, שהרי כל

יובל ויובל אינו מתקדש אלא בשעה שכל יושביה עליה, כך גם "ביאת כולכם" בחלה וכו', תנאי הוא בקיום המצווה בכל עידן ועידן; וכל שגלו מקצתו, אין מקום לקיום המצווה מדאורייתא.

כך נראה לכאורה. אולם לכשמתעמקים בדבר יש מקום להבחנה ולחילוק: ביובל אנו למדים דין זה מן הפסוק: "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה" - בזמן שכל יושביה עליה. משמע שבשעת קריאת הדרור, בשעה שבית דין מקדשים את היובל, אז יהיו כל יושביה עליה (על דיוק זה בפסוק עמד הרב הגרש"ז אויערבך שליט"א בספרו "מעדני ארץ", חלק ב', עמ' 98). ואילו בחלה נאמר "בבואכם אל הארץ", משמע שהמדובר הוא על שעת הכניסה לארץ, ואם כן אין דין זה תנאי בקיום המצווה, אלא תנאי כללי בקדושת הארץ לענין קיום המצווה הזאת. ונפקא מינה: שביובל אין דין "כל יושביה עליה" שעת כניסה לארץ מועיל לנו ביחס לכל היובלות שלאחר כך, וכל שגלו מקצתן - בטלו היובלות. לא כן ביחס לחלה ותו"מ, גם אם גלו מקצתן - החיוב מדאורייתא במקומו עומד, כיון שבשעת הכניסה לארץ היתה שם "ביאת כולכם", וקדושת הארץ לענין המצוות התלויות בדין זה במקומה עומדת.

בדבר זה נחלקו גדולים חקרי לב מן האחרונים: הגאון רבי חיים מבריסק ז"ל סובר שדין "כל יושביה" דבר אין לו עם קידוש הארץ, אלא עם קיום המצווה ורק בכל יובל בשעתו הדבר תלוי, ואילו דין "ביאת כולכם" - עיקרו הוא על שעת ביאה וירושה. וכלשון הגמרא בכתובות "וכי אסקינהו עזרא לאו כולהו סלוק", ולא נאמר שם משום שעכשיו אין כל ישראל עליה. והוא מסיק מכאן מסקנה חשובה מאד: שכשם שאם נתקדשה הארץ על ידי "ביאת כולכם" שוב אין קדושה זו נפקעת ממנה גם כשגלו מקצתן, כך לצד שני - כל שלא נתקדשה הארץ על ידי "ביאת כולכם", הרי זה חסרון בקידוש, וכיון שקידוש הארץ נעשה על ידי בית הדין הגדול בשעתו, הרי כל שחסר היה בשעת קידוש דין "ביאת כולכם", ממילא לא נתקדשה הארץ במלוא הקדושה. ולכן הוא סובר כי גם כשיבואו כל ישראל לארץ, ותהיה כבר אפשרות של קידוש הארץ בשלמותה, עדיין יהיה הדבר תלוי בקידוש בית דין (חידושי רבנו חיים הלוי, פ"ב מהלכות שמיטה ויובל, הלכה ט"ז, ועיי"ש פ"א מהל' תרומות, הלכה י'; ועיי' אור שמח ריש הלכות תרומות).

לא כן סובר תלמידו המובהק, הגאון רבי איסר זלמן מלצר ז"ל. לדעתו, ביאת כולכם אף הוא אינו תנאי כללי בקדושת הארץ, אלא רק "תנאי בחיוב תרומות ומעשרות", היינו בקיום המצווה, (ויש להביא ראיה לדעתו מדיוק לשונו של הרמב"ם בפ"א מתרומות הכ"ו: "שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל בלבד ובזמן שכל ישראל שם", משמע שבכל שעת החיוב צריך שיהיו כל ישראל שם). וממילא הוא מסיק מכאן: כיון שבקדושת הארץ לא חסר שום דבר, אלא שחוסר "ביאת כולכם" מעכב בקיום המצווה מדאורייתא; לכן "אם יבואו כולם, יתחייבו בפועל בתרומות ומעשרות" מדאורייתא (וכדעתו של הגר"ז מלצר ז"ל, סובר גם הגאון ר' דוד פרידמן ז"ל בספרו "שאלת דוד", עניני שביעית, עמ' יח).

ד. מצות בנין המקדש

עוד מצוה גדולה יש לנו, שלדעת אחד מהראשונים תלויה היא ברוב ישראל בארצו, והיא מצוות בנין בית המקדש. בספר החינוך (מצוה צה) נאמר: "ונוהגת מצווה זו בזמן שרוב ישראל על אדמתו". אכן, הקושי גלוי לעין: כיצד בנה עזרא את הבית השני, והרי "כל הקהל כאחד" לא היה אלא "ארבע ריבוא ואלפיים ושיש מאות"?

הגאון ר' שלמה פיינזילבר ז"ל, מתרץ בספרו "יריעות שלמה": לא נאמרה הלכה זו אלא ביחס לבית ראשון, אבל עכשיו שקיימא לן "קדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבא", ומקום המקדש בקדושתו הוא עומד, אפשר לבנות את בית המקדש גם בלי רוב ישראל. אולם לשונו של החינוך אינו מורה כך ונראה שהוא סובר שאע"ג שקדושת המקום קיימת, הנה קדושת הבנין, המזבח והמחיצות וכו', זקוקה להשתתפות רוב ישראל ודין זה קיים תמיד. ומטעם זה קשה גם לתרץ ולומר שכוונת החינוך היא, שכל זמן שאין רוב ישראל על אדמתו, אין חיוב של בנין, אולם אם רצה הציבור - רשאי, כדרך שאומר הרמב"ן בפ' קורח (במדבר טז כא): "שאילו היו ישראל חפצים בדבר היה בית המקדש נעשה בימי אחד השופטים". ומשמע שאע"פ ששינוי במסכת שבועות (יד ע"א), שקידוש המקום טעון מלך, הרי כל שהציבור חפץ בדבר, אפשר לקדש גם בלי מלך, שאם נאמר שדין הוא שהבנין צריך להעשות על ידי רוב ישראל, אין רצונו של המיעוט יכול לשנות את המצב.

דרך אחרת ישנה ליישב את הקושי עפ"י דברי הספרי בפרשת ראה: "דרוש ומצא ואח"כ יאמר לך נביא", כלומר שהמקדש צריך להיבנות על פי נביא. ואם כן כיון ש"שלושה נביאים עלו עמהם מן הגולה" (זבחים סב ע"א) הרי ניתן לומר שהיתה שם הוראה נבואית מיוחדת - מפורשת שאפשר לבנות את המקדש גם בלי רוב ישראל (ועי' במהר"ם שיק, מצוה צה, שהביא מה ששמע מפי רבו הגאון חת"ם סופר ז"ל, שהפירוש של "וכן תעשו לדורות" ביחס לכלי המקדש הוא: שלדורות יעשו לפי הוראות הנביא של אותו הדור. ואם כן אפשר להמשיך ולומר שדין זה קיים גם ביחס לבנין המקדש עצמו).

תשובה שונה לגמרי, שיש בה השקפה יסודית, משיב הגאון רבי ישראל יהושע מקוטנא ז"ל בספרו "ישועות מלכו" (עמ' 148):
כיון שהיה בידי כולם לעלות - ולא עלו, נטלו העולים כח וזכות הנשאים, ולהם היה הכח והזכות מרוב ישראל, ומקרי רוב ישראל על אדמתו...

אלא שאף הוא יודה כי לא לכל הדברים נקרא זה רוב ישראל, וליובל צריכים "כל" יושביה ממש, וכן לחלה ותרומות - ולכן עדיין אנחנו מצפים לישועה, מצפים לאור ד' וישעו ב"ביאת כולכם".

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

דין לקט בנשר הקומביין

מבוא

לפני חצי שנה פורסם מאמרו של הרה"ג יעקב אריאל שליט"א על הפרשת תר"מ מנשר הקומביין ("אמונת עתיך" 4). על כך באה תגובתו של ר' שמואל עמנואל הי"ו, שהעיר שיש לפטור את ה"נשר" מתר"מ מפני שהוא לקט. אמנם כיום אין החקלאים נוהגים לעזוב לקט לעניים. אך עדיין יש לשאול אם אותו "נשר", שייך לבעלים, או שהנשר שייך בעיקרו לעניים, והוא הפקר ופטור מתר"מ. בשאלה זו דנה תשובתו של הרב שליט"א. עריכה: הרב אהוד אחיטוב.

1. "לעניים ולא לעורבים" - גם בארץ

לדעת הרמב"ם (מתנ"ע פ"א הי"ג) והשו"ע (יר"ד סי' שלב סעי' א), אין חיוב להשאיר מתנות עניים כשידוע שהעניים לא יבואו ליטול אותם. זאת עפ"י דרשת הגמ' (חולין קלד ע"ב): לעני ולגר - ולא לעורבים ולעטלפים. אמנם הש"ך (יר"ד סי' שלב ס"ק א), דייק מדברי הכס"מ (לרמב"ם שם) שרק בחו"ל נוהג דין זה היות וחיוב מתנ"ע שם מדרבנן, וכן נקט פאה"ש (סי' כג סעי' ד, סי' י סעי' כ). אך הדעה הרווחת בפוסקים שפטור זה הוא גם בא"י (עי' דרכי משה שם; שו"ת חת"ם סופר יר"ד סי' רמד; חזו"א מעשרות סי' ז).

2. אימתי חל פטור תר"מ ממתנ"ע?

המשל"מ (תרומות פ"ב ה"ט) מסתפק אם פטור מתנות עניים מתר"מ חל משעה שהחקלאי הפריש את המתנות או רק ברגע שזכו בהן העניים. והביא את המשנה (פאה פ"ד מ"ט):

הלקט, שכחה ופאה של גוי - חייבים במעשר, אא"כ הפקיר.

מדובר בשדה של גוי שהניח לקט, שיכחה ופאה כישראל. ומכיון שאינו חייב מעיקר הדין - אינו מפקירן אלא נותנן, והעני הלוקט חייב במעשר. ובגמ' (גיטין מז ע"א) הוכיח רבה ממשנה זו שאין קנין לגוי להפקיע מתר"מ. הגמ' דחתה ראייה זו, והסיקה שהמדובר בשדה של ישראל, והעני הלוקט הוא גוי, ואדעתא דגוי לא הפקירם, ולכן מה שלקט חייב בתר"מ. והוכיח המשל"מ שעל כרחך רק ברגע הלקיטה ע"י העני נפטרו המתנות מתר"מ, שאם משעה שהפריש נפטרו מתר"מ א"כ מה שלקט הגוי צריך להיות פטור מתר"מ.

לפי סברתו, שבמקום שהעניים לא באים ונוטלים, אין מה שיפטור את הפירות מתר"מ - ה"נשר" כולו חייב בתר"מ, ואפשר להפריש ממנו על יתר התבואה. אלא שכל האחרונים דחו את דבריו. מיהו, הראיה שהביא מגיטין, כבר התייחס אליה אחד הראשונים, רבינו קרשקש (עי' חידושים המיוחסים לריטב"א, הוצאת מוסד הרב קוק, גיטין מז ע"א) שהקשה:

דכיון דאיהו אפקריה ואיכא עניים בעיר, מסתמא הוי הפקר ופטור מן המעשר!

כלומר, לדעתו מתנות העניים מופקדות מיד עם הפרשתן, ופטורות מן המעשר ולא כהמשל"מ. ומתרץ רבינו קרשקש:

אבל הכא במאי עסקינן? כגון שאין שם עניים, והוא מקום שאין ראויים לבוא לשם עניים. וכיון שכן - אין להם דין הפקר, דהא איהו אפשר למזכי להו, דהתורה אמרה "לעניים" - ולא לעורבים ולא לעטלפים. והיינו דקאמר דאדעתא דגויים לא אפקרינהו, כיון שלא היו שם עניים ישראל ולא ראויים לבוא לשם.

מצינו אפוא לאחד מהראשונים האומר בפירוש שבמקום שאין עניים אין ללקט דין הפקר, והוא חייב בתרו"מ. א"כ אפשר להפריש מה"נשר" על יתר החיטה.

3. כשאין עניים, למי שייך הלקט?

ועדיין צ"ע אם הלכה זו, שבמקום שאין עניים הלקט חייב בתרו"מ, היא מוסכמת על הכל. בפאה"ש (סי' ד ס"ק כא) דייק מלשון הרמב"ם, שכשהעניים פוסקין מלבקש ולחזור על הלקט - הרי הנשאר ממנו מותר לכל אדם כהפקר ופטור מתרו"מ. ומלשון הבה"ג והשאלות דייק שאם זרע במקום שאין עניים, אינו חייב להניח מתנ"ע כלל, וחייב בתרו"מ. מיהו, גם לדעתם, במקום שיש עניים ישראל אלא שרוב העניים נכרים, חייב בלקט אלא שיכול לזכות בו בעצמו ופטור מתרו"מ. נמצא שלדעתו של פאה"ש אין פטור מוחלט מעזיבת הלקט. החיוב הוא קבוע אלא שמותר לבעה"ב לזכות מההפקר כאשר אין עניים שיקחו אותו. וא"כ הוא פטור מתרו"מ, והבעלים אינם יכולים להפריש מהנשר על יתר התבואה.

והנה סוגיא זו, נחלקו בה הראשונים והאחרונים: האם במקום שאין עניים בעה"ב פטור מלקט והרי זה שלו וחייב בתרו"מ, או שבכל אופן חל חיוב לקט, אלא שמותר לבעה"ב לשוב וליטלו וממילא פטור מתרו"מ.

הגמ' (ב"מ כא ע"ב) הקשתה למ"ד "יאוש שלא מדעת לא הוי יאוש" מהמשנה (פאה פ"ח מ"א) האומרת שכל אדם מותרין בלקט לאחר שהנמושות עברו בשדה, וזאת למרות שיש עניים במקום אחר, שאינם יודעים על כך ואינם מתייאשים מהלקט של אותה שדה.

והקשה ה"תפארת ירושלים" (מובא בדבר אברהם ח"א סי' יג ד"ה ע"ד): הרי לפי האמור בחולין (קלב ע"ב) במקום שאין עניים אין חיוב לקט כלל, ולא בעינן כלל ליאוש? ותירץ הדבר אברהם (שם ד"ה לפי) שהיאוש מועיל רק לאנשים אחרים, אך הבעלים מצווים בעזיבה, וצריך לפוטרו מכוח הדרשה: "לעניים ולא לעורבים ולעטלפים".

ובזה מיושבת גם קושיית התוס' אנ"ש (פאה פ"ח מ"א בשם ש"י) על הרמב"ם (מתנ"ע פ"א ה"י), שכתב:

פסקו העניים מלבקש ולחזור עליהם - הרי הנשאר מהן מותר לכל אדם... ואינו מצווה לעזוב אותן לחיה ולעופות אלא לעניים, והרי אין עניים. וקשה: הרי לא מטעם זה פטור, אלא מטעם יאוש? ולפי הנ"ל מבואר, שהרי הוא עצמו היה חייב לעזוב אלמלא דרשה זו.

לפי"ז מדויקת היטב לשון הרמב"ם (שם ה"ג):

מתנ"ע שבשדה, שאין העניים מקפידים עליהן - הרי הן של בעה"ב. בעוד שלפני כן (ה"י) כתב רק "מותר לכל אדם". כי בהלכה זו (ה"י ג), מעיקרא אין בעה"ב צריך לעזוב כלל, אלא הן שלו, וחייבים בתרו"מ. משא"כ במקום שהיו עניים, אלא שפסקו מלבקש - מותר לו לזכות מחדש ככל יתר בני האדם. אך מכיון שבתחילה היה חייב לעזובם נפטרו מתרו"מ. ועי' דרך אמונה (פרק א סעי' י בבה"ל; פרק ו סעי' יג ס"ק עט. וביחס למש"כ שם עי' ירושלמי פאה פ"ח ה"א).

מיהו הפר"ח (מים חיים לרמב"ם שם) כתב במפורש:

לא מיבעיא בנשאר מן העניים שנתייאשו אלא אף במקום שאין עניים מצויים ליטול לשו"פ ביותר - מותר בעה"ב לזכות בהן, ופטורין מתרו"מ. אך מדיוק לשון הרמב"ם (ה"י וה"ג) לא משמע כדבריו. וכ"כ החזון יחזקאל (פ"ב ה"ט). אמנם בפאה"ש (סי' ד ס"ק לו) משמע שמחלק בין מקום שלא הניח פאה מעיקרא, דפטור, והרי זה שלו וחייב בתרו"מ, לבין מקום שהניח פאה אע"פ שלא היה חייב, שפטור מתרו"מ. וכתב שכן דעת הפר"ח, וצ"ע.

והנה בדעת הבה"ג והשאלות דייק פאה"ש שאין בעה"ב חייב לעזוב כלל. וכן דייק הדרך אמונה מעוד ראשונים, וכן נראה לכאורה בדעת הרמב"ם. מאידך, הפר"ח כתב בדעת הרמב"ם שחייב להניח אלא שרשאי לזכות מחדש. וכך דייק הדבר אברהם מראשונים אחרים. א"כ הרי זה ספיקא דדינא, ובספיקא דדינא אין מעמידין על חזקת טבל כמו שכתב בקונטרס הספיקות (כלל ד סעי' ה ד"ה ולפי) עפ"י הר"ן (קידושין דף ב ע"ב בדפי הר"ף ד"ה תנו רבנן).

והנה, אם יבוא בעה"ב לשאול אותנו אם חייב לעזוב לקט, נאמר לו שמכיון שהדבר תלוי במחלוקת ראשונים גדולה, וספיקא דרבנן לקולא - אינו חייב לעזוב. וא"כ אפשר לומר לו שיאמר במפורש שאינו עוזב את הלקט לעניים ואינו מפקיר אותו כלל. ואז יצא שהלקט הוא שלו, וחייב בתרו"מ.

4. מי שלא הפקיר את הלקט

נאמר במסכת תמורה (כה ע"א):

בעי אילפא: אמר על הלקט, עם נשירת רובו - יהא הפקר... ואמר אביי: מאי תיבעי ליה? דברי הרב ודברי התלמיד, דברי מי שומעין? כלומר, מאחר שהתורה זיכתה לעניים, לאו כל כמיניה להפקיע מהעניים את שלהם. הגרי"ז (תמורה שם) עומד על כך שהגמ' (שם) אמרה שאינו יכול להפקיר מהטעם ש"דברי הרב ודברי התלמיד מי שומעין", ואילו הרמב"ם (מתנ"ע פ"ד ה"ד) כתב בטעם הדבר: "אין לו בו רשות".

ואפשר לומר שהא תליא. מכיון שהתורה זיכתה לעניים, אין לו בו רשות, ואינו יכול לומר שמתנגד לרצון התורה, דלאו כל כמיניה. אך לפי מה שכתבנו, במקום שלא יבואו עניים - כיון שספיקא דרבנן לקולא - אין כאן זכיה לעניים, וממילא יכול לומר שאינו מפקיר.

5. מהו לקט?

והנה, אם נניח שחייב לעזוב לעניים אע"פ שהם לא יבואו, אלא שיכול לזכות מחדש, צריכים אנו לבדוק אלו מתנות עניים יש בנשר הקומביין: פאה - אכן יש. שיכחה - אין כאן. ולקט - צ"ע אם חייב. שהרי שנינו (פאה פ"ד מ"י): איזהו לקט? הנושר בשעת קצירה. היה קוצר מלוא ידו, תלש מלוא קומצו, הכהו קוץ ונפל מידו לארץ - הריהו של בעה"ב... אחר היד ואחר המגל - לבעה"ב.

עוד שנינו (שם פ"ו מ"ה):

שני שבולים - לקט, ושלושה - אינם לקט.

א"כ צ"ע בנד"ד אם יש דין לקט. שהרי חלק מהלקט נושר ברגע שהקומביין מתחיל לקצור, וחלק נושר כשהקומביין פולט את הגרגרים לתוך המיכלים המיועדים לכך. חלק זה של הלקט, מהסוג השני - אינו לקט, שכן אינו בשעת קצירה, אלא לאחר הדישה. גם החלק הראשון, הנושר בשעת קצירה - יש לבדוק איזה חלק ממנו נשמט מהסכינים הקוצרים ואיזה - ממכות שונות, מאחרי המגל, מגלגלי הקומביין וכדו'. ללא מחקר יסודי קשה לקבוע כמה לקט חייב להינתן לעניים. אך בדרך כלל הנשירה היא של יותר משלושה גרגרים בבת אחת, ושנינו ששלוש שיבולים אינן לקט. ומה דינם של שלושה גרגרים? בפרט מצינו ששלושה גרגרים שנפלו מן האשכול בבת אחת אינם פָּרֵט. ומן הסתם לקט בתבואה שווה לפרט בכרם (עי' רש"י חולין קלד ע"ב ד"ה חייב). ונראה אפוא שאם נשרו מחמת הקציר שלושה גרגרים בבת אחת, אין להם דין לקט.

מסקנה

- א. נראה שיש צורך במחקר יסודי שיבדוק איזה חלק מהנשר יש לו דין לקט ואיזה לא. אך ברור שלא כל ה"נשר" הוא אכן לקט.
- ב. גם אם יש ל"נשר" דין לקט, לחלק מהראשונים אין שום חיוב להשאיר לקט בזה"ז, וא"כ הלקט שייך לבעה"ב וחייב בתרו"מ.
- ג. נראה שאף אותם ראשונים החולקים, ייתכן שהם מודים כשידוע מראש שהעניים לא יבואו.
- ד. היות ואין חובה להשאיר לקט מספק, אם בעה"ב מצהיר מראש שאינו מתכוון להפקיר את הלקט - הרי זה שלו, וחייב בתרו"מ.
- לכן נלענ"ד שעל בעה"ב להצהיר מראש שאינו מפקיר את ה"נשר". עי"ז הוא מתחייב בתרו"מ של ה"נשר", ויכול להפריש ממנו תרומה על יתר התבואה.

* הערת עורך: כדי לצאת מכל ספק וחשש, נראה שאף שמעיקר הדין יש לסמוך על כך שבמצב זה אין דין לקט כלל, מ"מ מן הראוי, לרווחא דמילתא, להוסיף בנוסח ההפרשה שיחול שם תרומה על גרעיני ה"נשר" החייבים בתרו"מ. הצעה זו מסתמכת על כך שחלק גדול מה"נשר" הוא בוודאי לא לקט, לכל השיטות, ויש בזה כמות מספקת להפרשה.

הרב יהודה הלוי עמחי

בדיקה מדגמית לחרקים במזון

הצגת הבעיה

החובה לבדוק את המאכל מחרקים מעלה בפנינו שאלה, כיצד להתייחס לבדיקה מדגמית-מדעית, שבה אפשר לנתח בסבירות גבוהה את מה שקורה בפירות שלפנינו. האם בדיקה זו (שאיננה מקרית אלא יש בה רמת דיוק גבוהה) נחשבת כבדיקה לכל דבר, ומספיק לבדוק מדגמית כדי לאכול? ואם נאמר שבדיקה מדגמית איננה כבדיקה רגילה, האם אפשר להתחשב בה לצרכים מסויימים? שאלה זו מתייחסת למספר מקרים: בדגים נוהגים לבדוק מדגמית את המשלוחים. האם בדיקה זו מספיקה? במינים רבים של קטניות יש מיעוט מצוי של נגיעות בחרקים. האם מותר להסתמך על בדיקה מדגמית ולהתיר את הקטניות ללא בדיקת אחד-אחד? ירק שגדל בצורה מיוחדת ונבדק בצורה מדגמית ונמצא נקי, האם אפשר להכשיר את כל השטח?

1. החובה לבדוק מתולעים

כתב הרמב"ם (מאכלות אסורות פ"ב הט"ו):
...כל מיני פירות שזרכן להתליע כשהן מחוברין - לא יאכל עד שיבדוק הפרי מתוכו שמא יש בו תולעת.
המג"מ מסביר שחייב הבדיקה הוא פשוט, שהרי כל שהאיסור מצוי בו, חוששין לו, וצריך בדיקה. מקורה של סברה זו - בדברי הרשב"א (חולין נח ע"ב, תוה"ב בית שלישי שער שלישי דף פד ע"א) שחייב לבדוק תמרים, וכתב בטעם הדין:
לפי שהתולעת מצויה בהן. שכל שהדבר מצוי בו - חוששין לו, ואע"פ שהוא מיעוט, דלמיעוט המצוי חששו, וכענין שחששו לסירכות שבריא. וכן כתבו הראשונים (רמב"ן במלחמות לר"ף חולין ג ע"ב - ד ע"א, רשב"א ור"ן חולין ט ע"ב, שו"ת הריב"ש סי' קסג) לענין בדיקת טריפות הריאה, שחיובה מדרבנן. וכן פסק הרמ"א (סי' לט סעי' יז. ועי' בהגר"א ס"ק ב, לא; שו"ך ס"ק ג, ח).
העולה מכאן, שכל מין שיש בו מיעוט מצוי של תולעים חייב בבדיקה מתקנת חכמים.

2. בדיקת כל הכמות

בדיני טריפות נאמר במפורש שחייבים לבדוק את כל הריאות הנמצאות בפנינו, ואין לסמוך על בדיקה מדגמית וחלקית. ואפילו רוב לא מועיל, שהרי הבדיקה היא בכל ריאה בפני עצמה, ומכאן למד הרשב"א (בתשובה, ח"א סי' רעד) שכן הדין לענין תולעים, וז"ל:
מינים הללו (עדשים, פולים, זיתים) בלי ספק הרחש מצוי בהן. ולפיכך, אעפ"י שבדק קצתן - אין בדיקת הקצת מטהרת חברותיה. כי באמת אין

הרחש מצוי ברוב, ומכל מקום הוי מיעוט המצוי. וכל שמצוי, אין סומכין על בדיקת הקצת ולא על בדיקת הרוב. והמשל בזה, בדיקת הריאה, שהוא מיעוט המצוי, ואין סומכין בבדיקת המקצת על בדיקת המקצת, ואפילו על הרוב.

דין זה נפסק בשו"ע (יר"ד סי' פד סעי' ח ברמ"א). ומסביר שו"ת הרמ"ץ (סי' לב אות ג) שכיון שחכמים תקנו לבדוק את הפירות, הרי שהתקנה היתה כוללת ו"לא פלוג רבנן", ולכן יש לבדוק את הכל.

נראה לומר הסבר נוסף לכך שאפילו בבדיקת הרוב לא מועילה. שהרי המין העומד בפנינו הוא מין שיש בו מיעוט מצוי של תולעים. וא"כ בכל פרי ופרי אנו מסופקים שמא יש בו תולעת. ולכן אפילו אם יבדק הרוב שבפנינו, עדיין יש לנו ידע ממקום אחר שבפירות אלו יש תולעת, ולכן יש לבדוק את הכל. וכך משמע בשו"ת צמח צדק (יר"ד סי' מז אות ד).

העולה מתוך דברינו אלה, שבדברים שיש בהם חובת בדיקה עלינו לבדוק את כל הכמות, ואין להסתפק אפילו בבדיקת רוב.

3. בדיקת שלוש יחידות מתוך כל הכמות

למרות האמור לעיל, שיש לבדוק את כל הכמות המסופקת - למדנו במספר הלכות שמספיק לבדוק שלוש יחידות מתוך הכמות כדי שתיווצר חזקת היתר, כגון: המוצא תפילין ואינו יודע אם נכתבו ע"י מומחה. על כך פסק מרן השו"ע (א"ח סי' לט סעי' ט):

לקח ממי שאינו מומחה - צריך לבדקן:

לקח ממנו מאה קציצות - בודק מהם שלשה קציצות: שתים של ראש ואחת של יד או שתים של יד ואחת של ראש. אם מצאן כשרים - הוחזק זה האיש, והרי כולם כשרים, ואין השאר צריך בבדיקה.

ואם לקחן צבתיים צבתיים - חזקתן מאנשים הרבה הם לוקחים. לפיכך בודק מכל צבת שתים של ראש ואחת של יד או שתים של יד ואחת של ראש.

דוגמא נוספת לבדיקת ג' אנו לומדים מדברי שו"ת הרמ"ץ (ח"א יר"ד סי' לא אות ה, סי' לב אות ג) לענין קמח שהיו בו תולעים. הוא כתב שיש לרקד את כל הקמח, ולאחר מכן לבדוק שלוש פעמים מעט-מעט, על מנת שתהא חזקה שהריקוד מועיל. (ועי' שו"ע א"ח סי' שא סעי' כה; שו"ת טוטר"ד מהד"ק סי' קכג, חכמת שלמה יר"ד סי' פד סעי' ט).

מדוגמאות אלו עולה שבדיקת שלוש יחידות מועילה להכשיר את כל הכמות. ואילו לעיל ראינו שיש לבדוק את הכל. ויש לשאול, מה ההבדל בין המקרים?

4. הקשר שבין בדיקת ג' לבין ההסבר ההגיוני

בדין תולעים בירקות כתב הראב"ד (מובא בר"ן לרי"ף חולין יט ע"ב, סד"ה ולענין) שאם נמצאו שלוש תולעים בתבשיל, הוחזק הדבר שיש שם עוד. והר"ן הוסיף שהדעת מכרעת כך. וכן כתב הרשב"א (בתשובה, ח"א סי' קיג). וכך נפסק להלכה בשו"ע (יר"ד סי' ק סעי' ד, ובדומה לכך בס' פד סעי' ט):

ירקות מבושלות שנמצאו בהם ג' תולעים - הירקות אסורים.

היש"ש (חולין פרק ג סי' ק) מבאר שדין ג' תולעים האוסרים הוא רק במין שהתולעים מצויות בו באופן טבעי, אבל בדבר שאין תולעים מצויות בו - אין סברא שימצאו עוד תולעים, ולכן אין אנו חוששים שמא יש יותר מג' תולעים.

המקור חיים (סי' תסז, ביאורים ס"ק ה) כתב כלל עפ"י דברי המהרש"ל: דלא אמרינן חזקת ג' פעמים, כי אם בדאיכא דבר הגורם דמסתבר שיהיה כך, והיקש השכל מחייבהו שיהיה כך. אבל בדבר שנופל במקרה, וליכא דבר הגורם המסתבר כל כך - אין חזקה למקריים...

כדוגמא לדבריו הביא המקור חיים את דברי הגמרא (נזיר סד ע"א) שאם נמצאו שלושה מתים מונחים באדמה בצורה מיוחדת, יש להגדיר את מקום הימצאם כ"שכונת קברות". ולעומת זאת משמע מדברי השו"ע (או"ח סי' תסז סעי' ט) שאם נמצאו שלושה גרעיני שעורה בתוך תבשיל בפסח - אין לחשוש שמא יש שם עוד שעורים, מכיון שהשעורים לא מתרבות מתוך התבשיל עצמו. (ועי' מג"א שם ס"ק יב, חוק יעקב ס"ק כה, חז"א י"ד סי' יד (א) ד"ה והא). ומכאן למדנו שחזקת ג' זקוקה לסברא חיובית על מנת לאסור את השאר.

החת"ס סופר (י"ד סי' מט) התייחס לשאלה, האם בדיקת שלוש יחידות שבהן לא ימצא דבר מטריף, מהווה הוכחה לכך שגם בשאר היחידות לא ימצא דבר כזה. השאלה שעמדה לפניו היתה בדיקה של בועות, שיש חשש שמא גרמו להטרפת הבהמה. וכתב החת"ס סופר:

אין מקום בראש לסבול (שתספיק בדיקת ג' בועות). כיון דיש מכה לפנינו, יש לחוש שע"י רתיחת הליחה שבבועה נשרף הבשר שתחתיו ונעשה כבשר שהרופא גרדו. א"כ מה יעידו ג' על השאר? אולי זה המקום לא נשרף וזה נשרף!

החת"ס מוסיף שפעמים מספיקה בדיקה של שלוש יחידות שבה לא ימצא דבר מטריף. והיינו במקרה שיש סיבה אחת הגורמת למחלה מיוחדת. ומכיון שהגורם הוא אחד, והסברא נותנת שהכל נובע ממקור אחד - אזי כשנבדקו ג' והתברר שאין בהם מחלה זאת - הרי שיש חזקה שגם בשאר אין מחלה זו קיימת. וכפי שאשה שלא ראתה ג' פעמים מחמת תשמיש, הוחזקה שלא לראות יותר (י"ד סי' קפו סעי' ב) - כן הדין בכל מקום בו ישנה סברא וגורם אחד, והתברר ע"י חזקת ג' שגורם זה אינו קיים לפנינו - הרי שזה מספיק לשאר הכמות. אולם אם אין החזקה מלווה בסברא, הרי שחזקת ג' איננה ראויה לכל השאר.

כאשר מדובר על חרקים בירקות, נראה שיש להבחין בין שני מצבים: א. אם נמצאו שלושה חרקים בסיר - דינו של התבשיל יהיה תלוי בשאלה אם יש סיבה אחת שגרמה להימצאות של אותם חרקים, והיא המחייבת שיהיו שם חרקים נוספים.

ב. אם יש לפנינו ירקות ממין שדרכו להתלע - הדיון הוא על כל פרי ופרי בפני עצמו, אם הוא נגוע. וכאן אי אפשר לומר שאם מצאנו שלושה פירות נקיים, מוכח שגם כל השאר נקיים. וזאת מפני שאין סיבה אחת המחייבת לומר שכשם שהקודמים היו נקיים כך גם הבאים. לכן ירקות הם ככל הדברים

שצריכים בדיקת הכל (כדלעיל סעי' 2), כשם שהחת"ס הזקיק בדיקת הכל בבועות ולא כתב שבדיקת ג' מספיקה. אולם אם ידוע לנו שהתולעים אמורות להימצא בכל אחד מהירקות שלפנינו, ולא יימלט אחד - הרי שכאשר ייבדקו שלושה ירקות ויימצאו נקיים - תהיה לנו חזקה המעידה שגם השאר נקיים. כך, למשל, הוא המצב בדגים, שכאשר ישנה נגיעות, כל הבריכה נגועה. ולכן שם מספיקה בדיקה של שלושה דגים שתוכיח שאין כאן נגיעות, ועפ"י זה אפשר להכשיר את כל המשלוח. וכך כתב הרמ"ץ (מובא לעיל סעי' 3) לענין קמח מנופה, שיש לבדוק שלושה חלקים שלו כדי להוכיח שהניפוי היה יעיל, ואין עוד תולעים בקמח זה.

5. בדיקה מדגמית

מתוך הדברים שהבאנו לעיל עולה שאין בהלכה מושג של בדיקת "מדגם מייצג" אלא בדיקת ג' בלבד. לפי ההלכה, במקום שמועילה חזקה - די בבדיקה של שלושה פרטים (פעולות או מצבים) ואין צורך בבדיקה של כמות גדולה יותר. ואילו במקום שבו דרושה בדיקה של הכל, אין בדיקה מדגמית או בדיקת ג' מועילה, שהרי אין בכך הוכחה על כל אחד ואחד, והתקנה לבדוק מחייבת לבדוק הכל. אעפ"כ נראה שהבדיקה המדגמית - שאיננה הוכחה ברורה על כל פרט ופרט, אלא מידע על מצבה של הכמות שלפנינו באופן כללי - תועיל במקום שאין אנו צריכים דברים ברורים אלא ידיעה כללית על המין בכללותו או על מקום וזמן מסויימים. שהרי הש"ך (סי' פד ס"ק נב) כתב ש"הכל לפי המקום והזמן". וכאשר אנו מסופקים מה דינו של מין מסויים בזמן או במקום מסויימים - הדבר נקבע ע"י בדיקה מדגמית. שהרי לא ייתכן שתידרש בדיקה של כל הפרטים מאותו מין כדי לקבוע אם באופן עקרוני הוא מין כזה שחייב בדיקה. לכן נראה שעל מנת לקבוע שיש כאן מיעוט מצוי של תולעים אפשר לעשות בדיקה מדגמית שתברר את המציאות המקובלת, ואם הבדיקה המדגמית מוכיחה שאין התולעת מצויה בסוג זה של מזון - הרי שלא הוי מיעוט המצוי, ומותר לאכול ללא בדיקה.

סיכום

- א. בדיקה מדגמית לא יכולה להוות תחליף לבדיקה רגילה. ובמקום שישנה חובת בדיקה, יש לבדוק את הכל.
- ב. כאשר ישנה סברא מדוע אפשר לסמוך על חזקת ג', הרי שהיא מועילה גם לפטור מבדיקת כל השאר. לכן ירק שגדל בצורה מיוחדת וישנה סברא שהדבר מועיל - הוא מותר באכילה ע"י בדיקת ג' בלבד.
- ג. דבר שברור שאם ישנה נגיעות כולו נגוע ולא רק חלקו, ונבדקו ג' ונמצאו נקיים - הכל מותר.
- ד. בדיקה מדגמית יכולה להועיל לנו בדברים של הסתברות, כגון על מנת לקבוע האם במין זה, בזמן זה ובמקום זה יש מיעוט מצוי של איסור.

הרב עזריאל אריאל

תרו"מ בפירות ההדר בגינת הבית

הצגת הבעיה

בעלון הקודם ("אמונת עתיד" 7, עמ' 34) נידונה הפרשת תרו"מ בפירות ההדר (כגון: קלמנטינות) בגינת הבית. מדוע אי אפשר לסמוך על כך שפרי שלא ראה את פני הבית פטור ממעשרות?

1. אכילת עראי בחצר

פרי שנקטף לאכילה ולא נכנס לבית (ואף לא נעשתה בו פעולה אחרת שקובעת אותו למעשרות) - מותר לאכול ממנו אכילת עראי ללא הפרשה (רמב"ם מעשר פ"א ה"י, פ"ג ה"א-ה"ד, פ"ד ה"א). וכך כותב הרמב"ם (פ"ג ה"ג-ה"ד):

אחד מששה דברים קובע הפירות למעשרות: החצר והמקח והאש והמלח והתרומה והשבת...

כיצד? פירות שדעתו להוליכן לבית, אעפ"י שנגמרה מלאכתן - אוכל מהן אכילת עראי עד שנכנסו לבית. נכנסו לבית - נקבעו למעשרות... הכניסו לבית קודם שתגמר מלאכתן - הרי זה אוכל מהן עראי.

ואכן, מי שקוטף פירות במטע לצורך אכילה - יכול לאכול מהם ללא הפרשת תרו"מ. אך אם העץ גדל בחצר שליד הבית, הדין יכול להיות שונה מאשר במטע, מפני שחצר קובעת למעשרות. וכך כותב הרמב"ם (פ"ד ה"ז):

כשם שהבית קובע למעשר - כך החצר קובעת למעשר. ומשייכנסו לחצר דרך השער - נקבעו, אע"פ שלא הכניסו לתוך הבית.

ולפיכך, מי שקוטף פרי במטע ומכניס אותו לחצר - חייב במעשרות. אבל אם העץ נמצא בחצר והאדם קוטף את הפרי בתוך החצר - החצר לא קובעת למעשרות (אלא בתנאים מיוחדים, כפי שיבואר לקמן).

2. מקרים שבהם חצר קובעת

הדין שחצר לא קובעת למעשרות את מה שגדל בה, נכון רק במקרים מסויימים, כדברי הרמב"ם (מעשר פ"ד ה"טו):

תאנה העומדת בחצר - אוכל ממנה אחת אחת, ופטור. ואם צירף (שני פירות ביחד) - חייב במעשר.

כלומר, שצירוף של שני פירות ביחד קובע למעשרות בחצר גם מבלי שהפירות נכנסו אליה דרך השער. וכן הדין לענין מקח, שקובע למעשרות רק כאשר יש צירוף של שני פירות ביחד (רמב"ם מעשר פ"ה ה"ג).

הרמב"ם (שם ה"ז-ה"ח) מביא מספר דוגמאות להלכה שנאמרה בחצר:

גפן שנטועה בחצר - לא יטול את כל האשכול ויאכל, אלא מגרגר אחד אחד. וכן ברימון... וכן באבטיח, כופתו בקרקע ואוכלו שם... כסבר הזרועה בחצר - מקרסם עלה עלה ואוכלו... וכן כל כיוצא בזה.

ומכאן שישנם הרבה מינים שגם קטיף של פרי אחד מהם בחצר קובע למעשרות. (וה"ה במקח שקובע למעשרות בכה"ג, עי' רמב"ם פ"ה ה"ג). הראב"ד (השגה פ"ה ה"ג) חולק על הרמב"ם, ואומר שמי שבוצר את כל האשכול בשלימותו - לא יוצר צירוף. וייתכן שזוהי גם דעת רש"י (עירובין ז ע"א ד"ה שליקט אתרוג) והריטב"א (ר"ה יד ע"א ד"ה ת"ר), שהעמידו חיוב מעשרות באתרוג דווקא במי שלקט את כל העץ ולא פרי בודד, ומדבריהם משמע שבאתרוג בודד אין דין צירוף¹. אבל שאר הראשונים והאחרונים חולקים על כך ונוקטים כדעת הרמב"ם². ועל כן נראה שאין להתחשב בדעת הראב"ד אפילו ליצירת ספק³.

3. דינם של פירות ההדר בחצר

בהסבר ההבדל שבין תאנה לבין פירות אחרים, היה נראה לומר שכל אלו נחלקים ליחידות קטנות: ענבים, פרד ועלים, בעוד שהתאנה היא יחידה שלמה. אך אי אפשר להסביר כך, מפני שהאבטיח (מבלי להיכנס לבעיית הזיהוי המדויק שלו) הוא יחידה אחת. על שאלה זו עמד החזו"א (דמאי סי' ז ס"ק כ ד"ה והנה), וכתב: והנה הא דאשכול ורימון מקרי צירוף, משום שיש באשכול כמה ענבים וברמון כמה פרטי. אבל באבטיח, צריך טעם למה חשיב צירוף, וצ"ע. החזו"א עונה על קושי זה בהמשך הסימן (ס"ק כד ד"ה ותנו), ואומר: ...דרימון ואבטיח חשיב צירוף, כיון שאינו אוכלן בבת אחת, כל שמחלקן חשיב צירוף ב' החתיכות. וממילא קודם שחילקן חשיב ג"כ כצירוף... וכן כתב הרש"ס (מעשרות פ"ב ה"ד ד"ה וסופת באבטיח): כיון דדרך לחתכו שתי חתיכות - הו"ו צירוף⁴. החכמת אדם (שערי צדק פרק ג סעי' טז-יז) חולק על הגדרה זו, וכתב שהדין תלוי בחשיבותו של הפרי. וכל פרי שמקובל לאכול אותו כפרי בודד (כגון: תפוח או אתרוג) - דינו כאשכול ורימון, למרות שלא מקובל לחלק אותו לחתיכות קטנות; ורק פירות הנאכלים כמה ביחד אינם נקבעים בחצר. וכן פסקו עוד אחרונים⁵.

1. כך יש לומר בדעת רש"י והריטב"א עפ"י שיטת החכ"א וסיעתו (לקמן סעי' 3). אך לפי הגדרת החזו"א המובאת לקמן (סעי' 3) ייתכן שבזמנם היו נוגסים מן האתרוג כשהוא שלם, ובכך הוא שונה מתפוז, שמקובל לפלוח אותו לפלחים, ומאבטיח, שמקובל לחתוך אותו לחתיכות.
2. ריבמ"ץ (פ"ב מ"ו ד"ה באשכול); ר"ש (ד"ה בורר, פורט); כפתור ופרח (פרק ל, הוצאת מקיצי נרדמים עמ' תצו); רע"ב (ד"ה פורט); רש"ס (ר"ה מגרגר, פורט); רדב"ז ומהר"י קורקוס (פ"ה ה"ג); תפא"י (פ"ב מ"ו אות לד, פ"ג מ"ט אות נו); משנ"ר (פ"ג מ"ט ד"ה והנלע"ד) וביאר את דעת ר' טרפון כראב"ד; פנ"מ (פ"ב ה"ד ד"ה בעשרים); מהר"א פולדא (פ"ב ה"ד ד"ה פורט). וכן פסקו: שר"ע (יר"ד סי' שלא סעי' צא); ערוה"ש (סי' קב סעי' ז); עשר תעשר (הל' קסה, ועי' הל' קסט); המעשר והתרומה (פרק ז סעי' יז); כרם ציון (פרק ז סעי' ח, פרק ח סעי' ג).
3. מה גם, שיתכן שהראב"ד מודה לרמב"ם בחצר: עי' רדב"ז (פ"ה ה"ג); חזו"א (מעשרות סי' ו ס"ק ו).
4. וכ"כ המשנ"ר (פ"ג מ"ט ד"ה והנלע"ד) עפ"י הירושלמי (פ"ג ה"ד).
5. ארץ חפץ (להרב משה נחמיה כהנוב, נתיב ב סעי' יד); עשר תעשר (הלכה קסה); המעשר והתרומה (פרק ז סעי' יז); כרם ציון (אוצר התרומות, הלכות פסוקות פרק ז סעי' ה, ח). הם יוכלו לפרש את הירושלמי בדרך אחרת, כפי שביאר הגר"א בשנ"א (שם). וראה לעיל (הע' 1) שם נידונה דעת רש"י והריטב"א בהתאם לכל אחת מהשיטות שהובאו כאן.

לפי ההגדרות הללו, יש לעיין בדינם של פירות ההדר. **פירות ההדר עשויים פלחים-פלחים**, ואת רובם לא מקובל לאכול כשהם שלמים. מהגדרתם של החזו"א והרש"ס עולה בבירור שדינם של פירות ההדר כדין רימונים, מפני שמקובל לחלק אותם לפני אכילתם. ואכן החזו"א (שם) דן בשאלה זו ואומר: ולפ"ז, תפוחי זהב אין אוכלין בבית (אצ"ל: בחצר) אפי' אחת-אחת, וכן בלוקח, וצ"ע.

אמנם החזו"א נשאר בצ"ע, אך נראה לענ"ד שאין לראות בדברי החזו"א ספק ממש בדינו של תפוז, שהרי לא הביא נימוק לספק זה. ולכן נראה שדינו של התפוז כדין הרימון לדעה זו. ואילו לפי החכמת אדם וסיעתו, פשוט הוא שרוב ההדרים (למעט קומקוט וכדו') **נאכלים גם כפרי בודד**, ולכן דינם כאשכול ורימון. (ולפי שתי ההגדרות יש לעיין בדין של קלמנטינות קטנות, שאולי יש שאוכלים אותן בבת אחת, ואף ייתכן שאין חשיבות באכילה של אחת מהן לבדה).

4. הגדרת "חצר"

בהגדרת "חצר" כותב הרמב"ם (פ"ד ה"ח):
אי זו היא חצר הקובעת? כל שכלים נשמרין בתוכה או שאין אדם בוש מלאכול בתוכה או שאם יכנס אדם לה אומרין לו מה אתה מבקש...
ולפי זה, **חצר של בית פרטי קובעת למעשרות את פירות ההדר הנקטפים בה**. לעומת זאת, כאשר מדובר בחצר משותפת נראה שהדין יהיה שונה. וכך כתב הרמב"ם (שם):

וכן חצר שיש בה שני דיורין או שהיא לשני שותפין שאחד פותח אותה ונכנס ואחד בא ונכנס או יוצא ונועל, הואיל והן פותחין ונועלין - הרי זו קובעת.

ומכאן שחצר המשותפת למספר קטן של אנשים (כאשר נשאר מדה של פרטיות לכל אחד מהם בשעה שהוא משתמש בה) - היא אמנם חצר הקובעת למעשרות. אך משמע שאם יש בה יותר שותפים (עד שאין בה שימוש פרטי לאף אדם), וכל אחד יכול להכנס אליה - לא יהיה לה דין של "חצר" והיא לא קובעת למעשרות. (ומה שהרמב"ם מדבר על "אחד פותח ואחד נועל" - כתב מהר"י קורקוס שם דלאו דוקא). ובמקרה זה יהיה מותר לקטוף ולאכול שם גם פרי הדר שלם בלי להפריש ממנו תרומות ומעשרות.

מסקנה

למעשה נראה שאדם הקוטף פרי הדר בחצרו הפרטית - חייב להפריש ממנו **תרו"מ לפני אכילתו**, מפני שהחצר קובעת למעשרות גם פרי הדר בודד.

6. ועי' ערוה"ש (סי' קא סעי' ג), שחידש שחצר אינה קובעת למעשר אלא לבעליה ולא לאדם אחר; אך ייתכן שאין כוונתו למי שאוכל את הפרי שם, וצ"ע.

הרב יואל פרידמן

מנין שנות ערלה באתרוג

שאלה

מהו שלב הגידול הקובע את דינו של האתרוג, על פיו אנו קובעים, שהוא שייך לשנה השלישית למנין ערלה או לשנה הרביעית?

תשובה

הגמ' (ר"ה יד ע"ב) אומרת:

האתרוג שוה לאילן בג' דרכים, ולירק בדרך אחת: שוה לאילן בג' דרכים: לערלה ולרבעי ולשביעית. ולירק בדרך אחת שבשעת לקיטתו עישורו.

ופירש רש"י:

שוה לאילן - לילך אחר חנטה לענין ערלה ורבעי ושביעית.

אמנם בהמשך הגמ' (שם טו ע"א) נאמר: נמנו באושא ואמרו אחר לקיטתו בין למעשר ובין לשביעית, כלומר שהלקיטה קובעת לשביעית. אך מאידך נאמר שם: אמר ר' יוחנן אתרוג בת שישיית שנכנסה לשביעית, אפי' כזית ונעשית ככר חייבין עליה משום טבל, כלומר שהחנטה קובעת לשביעית.

למעשה, נחלקו הרמב"ם והראב"ד (מע"ש פ"א ה"ה) במסקנת הגמ' לשביעית: לראב"ד החנטה קובעת, ולרמב"ם, ר' יוחנן אינו חולק על מה שנמנו באושא, אלא אנו אומרים שגם החנטה וגם הלקיטה קובעות בשביעית לחומרא.

עכ"פ מהנ"ל יוצא שלכו"ע השלב הקובע באתרוג לענין ערלה הוא החנטה¹.

אלא שיש לדון מהי החנטה, ובזה נחלקו הרמב"ם מחד ורש"י תוס' ועוד מאידך, עי' באורך שבת הארץ עם תוספת שבת (פ"ד ה"ט). ובקציר האומר, לדעת רש"י ודעימיה החנטה היא שלב מוקדם מיד לאחר נבילת עלי הכותרת כאשר הפרי מתחיל לבצבץ, ולדעת הרמב"ם החנטה היא שלב מאוחר, דהיינו עונת המעשרות והיא בערך תחילת הבשלת הפרי. אך לענין ערלה הרמב"ם מודה שהשלב הקובע הוא מוקדם יותר, והוא סמדר או בוסר עי' רמב"ם (הל' מע"ש פ"ט ה"י, הל' שמר"י פ"ה ה"ח).

לכן למעשה, יש להחמיר כשיטת תוס' לענין ערלה, כי הוי ספק דאורייתא

(חז"א דיני ערלה סעי' ו), והחנטה היא בתחילת היווצרות הפרי כאשר ניכרת צורת הפרי, ובכל מקרה לפני שהוא מגיע לגודל של זית (עי' תוס' (ר"ה יד ע"ב ד"ה ולשביעית). כלומר, כל האתרוגים שיגיעו לגודל הנ"ל לפני ט"ו בשבט - אסורים. הקטנים מהם והפרחים - מותרים. (ועי' במאמרו של הרה"ג יעקב אריאל שליט"א, "התורה והארץ" א' עמ' 37).

1. ועי' רשב"א (ר"ה שם ד"ה ופי' שוה), מאירי (ר"ה שם עמ' 35 ד"ה כבר). ואמנם הריטב"א (ר"ה שם ד"ה דתנן) פי' אחרת את מאמר הגמ', אך לדינא מסכים שאזלי בתר חנטה לערלה.

הרב אהוד אחיטוב

חילול מע"ש על פרוטה ורבע

שאלה

מדוע יש המצריכים לומר בנוסח חילול מעשר שני: "הוא וחומשו מחוללים על פרוטה ורבע"??

תשובה

- א. מצד הדין כל אדם הפודה מע"ש שלו על מטבעות שלו חייב להוסיף חומש¹.
- ב. בזה"ז נהגו לפדות את המעשר על שוה פרוטה².
- ג. במצב זה, יש הסוברים שכאשר מוסיפים חומש מחללים את המע"ש על שווי של פרוטה ורבע מן המטבע: פרוטה עבור המע"ש עצמו, ורבע עבור החומש³. אם לא עושים כך, יוצא שהמעשר עצמו (ללא החומש) מחולל על פחות משה פרוטה (4/5 הפרוטה), מפני שהחומש תופס חמישית אחת ממנה, וחילול על פחות משה פרוטה אינו מועיל⁴.
- ד. יש אומרים שגם מע"ש וחומשו יכולים להתחלל על פרוטה, משני טעמים:
 1. מפני שניתן להוזיל את מחיר המע"ש עם החומש עד שיעור פרוטה⁵.
 2. הסיבה שמותר לפדות מע"ש והקדש על פרוטה אינה מפני שמותר להעריך את הפירות במחיר מוזל גרידא, אלא מפני שמשמעות הפדיון היא הוצאת הפירות מרשות ההקדש, ולשם כך די בפרוטה⁶.
 - ה. לכל הדעות, כשפודה מע"ש וחומשו כשאינן צורך בכך (או בספק), חייב לציין שהמעשר מחולל על פרוטה ורבע. במקרים אלו החומש הוא חולין גמורים, ואם יאמר שהמע"ש וחומשו מחוללים על פרוטה בלבד - יצא שהמע"ש מתחלל על 4/5 הפרוטה⁷.
- ו. כדי שלא להיקלע לחששות אלו, כדאי לומר באופן קבוע: "הוא וחומשו מחולל על פרוטה ורבע" - הפרוטה למעשר עצמו, והרבע - לחומש⁸.

1. רמב"ם (מע"ש ונט"ר פ"ה ה"א).
2. תוס' (ר"ה לא ע"ב ד"ה ביקש, בכורות ל ע"א ד"ה באתריה) בשם הגאונים עפ"י הגמ' (ערכין כט ע"א). וכן פסק הרמב"ם (מע"ש ונט"ר פ"ב ה"ב).
3. הדבר מועיל מפני שמע"ש נחשב כממון הקדש, ולא חלים לגביו דיני אונאה וביטול מקח, רש"י (קידושין יא ע"ב ד"ה שחיללו), ביאור הגר"א (יר"ד סי' רצד ס"ק כ). ועי' לקמן (הע' 8).
4. כן ביאר החז"א (דמאי סי' ג ס"ק טז ד"ה מיהו) את תוס' (גיטין סה ע"א ד"ה ואמה).
5. ב"מ (נג ע"ב). וראה מאמרנו "מעשר שני שאין בו שוה פרוטה ("אמונת עתיד" 6 עמ' 18).
6. כן ביאר החז"א (שם) בדברי התוס' (ב"מ נד ע"א ד"ה).
7. כן ביאר הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (מנחת שלמה סי' סז ס"ק יג) בדברי התוס' (שם), וכן כתב (שם סי' סו עמ' שמא) בדעת רש"י (קידושין יא ע"ב ד"ה שחיללו). וע"ש (עמ' שמו ד"ה אשר).
8. כן כתבו החז"א (שם ד"ה מיהו) והמנחת שלמה (סי' סז ס"ק יד). כיון שבמצב זה לכו"ע אין החומש מתחלל בתוך הפרוטה של המעשר.
8. מנחת שלמה (סי' סו עמ' שמח ד"ה אמנם).

הרב יגאל הדאיה

מציאת חרקים במסעדה

שאלה

באחת הצלחות במסעדה נמצאו מספר חרקים. מה דין המזון שבאותה צלחת, ומה דין המזון שנותר בסיר המרכזי?

תשובה

- א. בשו"ע (יר"ד סי' פד סעי' ט-י) נפסק שמזון מבושל שנמצאו בתוכו שלושה חרקים - חייב בדיקה, ואם אין אפשרות לבדוקו (כגון במאכל סמך, דייסתי וכדו'), הוא אסור באכילה. שכיון שנמצאו שלושה חרקים - חזקה שיש חרקים נוספים¹.
- ב. בפוסקים נתבאר שאין לאסור את המזון או לחייבו בדיקה אלא כאשר נמצאו חרקים שידוע שהם נמשכים אל סוג המזון הזה באופן טבעי (כגון: מזיקי שדה, מזיקי מחסן וכדו'), וכיון שכך, אנו חוששים שחרקים נוספים נמשכו למאכל. אבל לא כשנמצאו חרקים שנמשכו באופן אקראי אל המזון (כגון: זבובים, יתושים ודומיהם)².
- ג. אין לחייב את כל המזון שבצלחת בדיקה אלא אם אותם שלושה חרקים נמצאו מפורזים בו (כגון שהם צפים על פניו או שנמצאו במקומות שונים בתוכו). אולם אם החרקים נמצאו מרוכזים בתוך רכיב מזון אחד (כגון שנמצאו תולעים בתוך תפוח אדמה אחד המונח בצלחת מרק) ואין חשש שהחרקים התפזרו בתוך כל המאכל - אין צורך לחוש לשאר המזון שבכלי³.
- ד. אע"פ שכלל בידינו ש"אין מחזיקין איסור ממקום למקום"⁴, מכל מקום, אם נמצאו חרקים שטבעם להיות במזון קודם בישולו ולא מסתבר לומר שנפלו דווקא אל הצלחת, הרי ברור שהיו כבר בסיר, ויש להתייחס אל המזון שנותר בסיר כדין המזון שבצלחת (שחייב בדיקה, ואם א"א - אסור באכילה)⁵.
- ה. במקום בו אנו אוסרים את כל המזון שבסיר, יש להודיע לשאר הסועדים שהמאכל שחולק לצלחות אסור באכילה או חייב בדיקה⁶.

1. ויש מחמירים לאסור בשני חרקים. עי' מחב"ר (יר"ד סי' פד ס"ק כט).
2. כ"כ: ט"ז (שם ס"ק יז) בשם מהרש"ל, מג"א (אר"ח סי' תסז ס"ק יב), מקור חיים (סי' תסז ביאורים ס"ק ה), שו"ת שואל ומשיב (קמא ח"ב סי' מז), שו"ת בית שלמה (סי' קנה). ועי' חק יעקב (אר"ח סי' תסז ס"ק כה) שמחמיר בשאלה זו.
3. עפ"י שו"ת מהר"ם לובלין (סי' כז).
4. עי' פר"ח (יר"ד סי' פד ס"ק לג), פמ"ג (יר"ד סי' פד מש"ז ס"ק טז).
5. עפ"י אר"ה (כלל כז סעי' ג), מג"א (סי' תסז ס"ק טז), שו"ת חוות יאיר (סי' קיב); שו"ת יהודה יעלה (חר"מ סי' רכז). מאידך גיסא, אם נמצאו יתושים או זבובים - אין לאסור אפילו את מה שבצלחת, וק"ו מה שבסיר המרכזי.
6. משום חובת "אפרושי מאיסורא". אך אין להודיע למי שאינו עומד לאכול מאותו מאכל, כדי שלא להוציא שם רע על המסעדה.

הרה"ג יואל שורץ שליט"א

שכיחות טפילים ותולעים בדגים

הגמ' (חולין סז ע"ב) אומרת מחלקת בין שני מצבים בתולעים המצויות בדגים:
א. תולעים הנוצרות (או בוקעות מהביצים) בתוך גופו של הדג ולא יצאו ממנו החוצה - מותרות באכילה.

ב. תולעים הנוצרות במים וחודרות אח"כ אל הדג (לתוך גופו, או שהן נצמדות לעורו מבחוץ) - אסורות באכילה, ואם הן מצויות בדג אסור לאכלו ללא בדיקה.
וכך נפסק להלכה ברמב"ם (מאכ"א פ"ב ה"ז) ובשו"ע (יר"ד סי' פד סעי' טז).

אחד המינים של דגי הים הכשרים והנפוצים בשימוש הוא דג ה"וורפיון" שנידוג בים הצפוני, במימי איסלנד והמקומות הסמוכים לה. דג זה, שצבעו וורוד-אדום, משווק בצורה של דג חתוך ראש, או בצורה של "פילה" (פרוסות דג). לפי הבדיקות שנערכו על ידינו בשלושה מקומות, נמצאו כמה וכמה דגים נגועים בכמה סוגי טפילים. הרבנות הראשית באילת הוציאה כרוז האוסר את השימוש בדגים אלו מבלי בדיקה מדוקדקת של הדגים למי שאינו יודע לבודקן, ועליו להמנע מאכילתן.

וכאן נפרט מימצאים של טפילים בדגים:

א. על בשר הדג מבחוץ נמצאו תולעים שקופות-לבנות גדולות, הן מגיעות לגודל של עד עשרה ס"מ. הטפילים הללו נועצים את ראשם בתוך בשר הדג ולעיתים כל גופם נכנס לתוכו.

ב. בבית הצואר, מקום שם נחתך הראש של הדג ונשארים בו שאריות של בני המעיין, נמצאו כמה וכמה תולעים קטנות יותר, כשהן מעוגלות ומפותלות סביב עצמן כדוגמת נחש המפותל סביב עצמו.

ג. בתוך בשר הדג מבחוץ נמצאו טפילים שחדרו אליו מבחוץ והתפתחו שם.

ד. על עור הדג מבחוץ נמצאו תולעים קטנות יותר, וכעין אלו שנמצאו בחלק הפנימי (הנזכר לעיל סעי' ב).

במקרה שאדם רוצה לבדוק את הדגים האלה כדי לוודא שאין בהם תולעים, עליו לנהוג כדלקמן:

1. יבדוק אם כל העור החיצוני נקי ואין תחתיו שום דבר חריג.
2. יקלף את הקשקשים וישפשף וינקה את העור.
3. יבדוק את כל החלק הפנימי שבמקום הצואר או יקלף את כל החלק הכהה עד הבשר, כך שאם יש תולעים בבית הצואר ובמעיים - הם יוסרו על ידי ניקוי החלק הפנימי.

כפי הידוע, שכיחות התולעים הללו גדלה בדגים הגדלים בקרבת כלבי ים, מפני שמחזור החיים של התולעים קשור בכלבי הים שטורפים את הדגים הנגועים, והתולעים מתפתחות במעיים של כלבי הים.

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

תורת ארץ ישראל

במפעל חייו של הרב מ. צ. נריה זצ"ל

פתיחה

במלאת שנה לפטירתו של מרן הרב קוק זצ"ל, באלול תרצ"ו, הוציאה ההנהלה הארצית של "בני עקיבא" חוברת צנועה בשם "משנת הרב". בחוברת - עשרה פרקים ממשנתו של מרן הרב זצ"ל, מלוקטים מכתביו שכבר היו אז בדפוס. (כידוע, רוב כתביו של הרב הודפסו רק לאחר מכן). למרות המבחר הדל, יחסית, שהיה לפני העורך - משמשת חוברת זו עד היום כאחד הליקוטים המוצלחים של משנת הרב.

במקום צנוע ונסתר צויין: "ערוך ומסודר ע"י: נריה". (בימים ההם שימש, מי שהיה לימים הרב מ. צ. נריה זצ"ל, כחבר ההנהלה הארצית של "בני עקיבא"). בראש החוברת ראה העורך להעמיד את הפרק: תורת ארץ ישראל. דומה שפרק זה שימש כנר לרגליו של הרב נריה בכל דרכו, הן במאמרו, הן בשיחותיו והן במפעלו החינוכי הגדול.

א. חינוך הדור הצעיר

הדור הצעיר - "דור המלא סערות ותהפוכות, דור הנבילה והפריחה - לו אנו צריכים לתת סם חיים דוקא מתורת ארץ ישראל" ("משנת הרב", תורת א"). הרב מ. צ. נריה זצ"ל קלט את המסר החינוכי העולה מרעיון זה. הנוער בארץ ישראל - תוסס. הוא נקרע בין משימות שונות, ואף קוטביות. הוא צומח על רקע של הגירה ועקירה ממסורות עתיקות יומין תוך כדי מאבקים לאומיים וקיומיים. יש להבין לנפשו של הדור. אי אפשר להחזירו לצורות הגלותיות. יש להגיש לו את התורה - אותה תורה נצחית, ללא כל שינוי ותמורה - בקנקן חדש, תוצרת הארץ. תלמיד ישיבה בן הארץ צריך להיות לבוש כבן הארץ, שותף למפעל הגדול של יישוב הארץ ובטחונה. סגנון דיבורו - כשל יתר בני הארץ. ועם זאת - לומד תורה בשקידה, ברצינות, מתוך יראת שמים ויראת חטא. לזה מסוגלת רק תורת ארץ ישראל.

בהתמסרות אין קץ, בגישה פדגוגית מקורית, בסבלנות אדירה וביכולת הקשבה לנפש הנוער, ובעיקר ביצירת חוויות רוחניות, בשירה וזמרה בשבת ובמועד, וע"י פעילות חברתית - ניגש הרב מ. צ. נריה זצ"ל לבנות את עולם התורה הארץ-ישראלי.

היה שגור בפיו המשפט: "אנו רוצים לגדל צבר בלי קוצים". ואכן הוא הצליח בכך למעלה מן המשוער, יותר מכפי שהוא שיער לעצמו בתחילת דרכו.

ב. הרעיון הדתי-לאומי

תורת חז"ל אינה מכרת, רק לדאוג בעד הנפש הפרטית... לא כן היא תורת א"י, היא דואגת בעד הכלל ("משנת הרב" שם).

האווירה החלוצית ששררה בארץ לפני קום המדינה, העמידה את ערך הלאום בראש. הנוער האיכותי ראה כבוד לעצמו להצטרף להכשרה, להתיישבות, לפלמ"ח, לפעילות העליה וכו'. נושאי הדגל החלוצי היו ברובם חילוניים. לנוער הדתי היה דימוי עצמי שפוף. רבים ממנו נסחפו אחרי תנועות הנוער החילוניות. הנגע פשה בכל המגזרים: בציבור המכונה "חרדי" ובזה המכונה "מזרחי". לא היה בית אשר לא היה שם מת.

הרב נריה זצ"ל - אז בחור ישיבה צעיר שהצליח להחלץ בנס מרוסיה הקומוניסטית - הוא ראה כבר שם כיצד רעיונות אידיאליסטיים כובשים את לב הנוער. וכשהגיע ארצה וראה את האווירה, לא יכול היה לשבת רק בישיבה וללמוד תורה. הוא ראה הכרח לעצמו לתת מענה תורני למצוקתו של הנוער הדתי ב"בני עקיבא", ולהראות לו שכל מה שהוא מחפש נמצא בתורתנו.

כך נכנס לעבודה החינוכית בתנועת הנוער הדתית שהחלה אז את צעדיה הראשונים. כיתר תנועות הנוער החלוציות, חינכה גם "בני עקיבא" את חניכיה להתיישבות ולהגנה, אולם היה צורך להדגיש את הייחוד הדתי של החלוציות.

הרב נריה עיגן את הפעילות הלאומית במקורות תורניים, ברוחה של משנת מורו ורבו הגדול, הראי"ה זצ"ל: ההתיישבות היא מצוות יישוב ארץ-ישראל. ההגנה היא הצלת עם ישראל. כאן הוא גילה כשרונות רבים שהיו בו: ספרות, שירה, למדנות, כושר אירגון וכשרון חברתי מיוחד.

הוא חיבר את הימנון התנועה ואת שירי התנועה. הוא כתב מאמרים, נשא הרצאות, אירגן סמינריונים למדריכים והקים חוגים תורניים. מחוג כזה יצא גם הרעיון להקים את ישיבת "בני עקיבא" בכפר הרא"ה.

ג. תורה ומדינה

עם קום המדינה נוצרו כמה אסכולות: היתה אסכולה חילונית קיצונית ששללה כל זיקה בין המדינה לתורה. במקביל, היתה אסכולה דתית שהגיעה למסקנה דומה מן הקצה השני, ושללה כל זיקה בין התורה למדינה. ובאמצע נותרה הצינונית הדתית שהיתה זקוקה למי שיורה לה את הדרך, כיצד לשלב את הממלכתיות הישראלית החדשה בתוך המסגרת התורנית.

הרב נריה נחלץ להסברה רעיונית. לרבים זכורים הדי הפולמוס הנוקב בינו לבין פרופ' לייבוויץ' בנושא זה; כאשר האחרון העלה את הטענה שאין אפשרות למזג בין התורה למדינה. הרב נריה הוכיח את ההיפך. את מאמריו לימדנו בחוגי התנועה, והם שימשו לנו קילורין לעיניים.

במשך הזמן הוא הפך להיות השופר הגדול של הציבור הדתי בכל מקום בו ניסו לנתק את הקשר בין התורה לבין המדינה והחיים המודרניים.

מאמרי נכתבו בכישרון ובשפה ברורה, לא מתוך התנצלות או התקפה אלא מתוך הסברה רצינית ומעמיקה, ועם זאת, בלשון קולחת ומובנת לכל.

ד. המהפך החינוכי

אולם אין ספק שזכותו העיקרית היתה בבלימת הסחף של הנוער הדתי, ובהקמתו של דור שלם שמיזג מדינה ותורה, מדע ואמונה, ארץ וקדושה. הסחף גרם משבר קשה בכל המגזרים הדתיים, גם בישיבות הירושלמיות הוותיקות פשה הנגע. בחורים רבים נשרו מעולמה של התורה, כי קסם להם העולם החילוני. הפיכת ישיבת "בני עקיבא" בכפר הרא"ה לרשת ארצית של ישיבות ואולפנות - בלמה את הסחף, ועצרה את ההידרדרות בכל המחנות. הוא אמר לי פעם, שהפסיק לכתוב מאמרים, כי לדעתו התשובה האמיתית לשאלת הדור היא בעוד ישיבה ועוד ישיבה, ולא בעוד מאמר ועוד ספר. גם העולם החרדי חייב תודה לרב נריה זצ"ל על הצלתו משבר סוחף. העובדה שבציבור הדתי-לאומי החל מהפך, גרמה לזקיפת קומתו של כל הציבור הדתי על כל מגזריו. בנוסף לכך, חלק מבוגרי הישיבות התיכוניות הגיעו לישיבות הגבוהות, ותפסו מיד מעמד מכובד בזכות הלהט האידיאליסטי שלהם. הם הרי לא באו מרקע תורני, אלא הגיעו בכוחות עצמם ללימוד תורה, ולכן רצינותם ושקידתם היו גבוהות ועשו רושם רב. דחיפה זו מלמטה, של בוגרי הישיבות שכוונו להמשיך בהתפתחותם התורנית - היא שהביאה להקמת ישיבות ההסדר.

ה. יום העצמאות ויום ירושלים

סידור יום העצמאות, שערך תחילה בעילום שם, הוא דוגמא נאה לעיגון המדינה וסמליה במקורותינו התורניים, ולהענקת חוויה דתית וכיוון רעיוני-אמוני לכל מהלך תקופתנו.

שח לי ראש ישיבה חשוב מעולם הישיבות החרדי, שהעריך מאוד את פעלו החינוכי של הרב נריה, שעל הסידור הזה - אינו יכול לסלוח לו, כי בזכותו יום העצמאות קיבל בציבור גוון דתי. עניתי לו, שהיא הנותנת! זאת בדיוק היתה מגמתו של הרב נריה, שיום העצמאות לא יהיה רק יום של מצעדים, מחולות, פיקניקים ומנגלים, אלא יום תפילה והודיה לה'.

גם יום ירושלים זכה לתוכנו הרוחני, הרבה בזכותו. המנהג שהנהיג, שכל ישיבות בני עקיבא יעלו לתפילת ותיקין ליד הכותל - הפך להיות נחלת רבים אחרים, העולים אף הם ירושלימה להצטרף לתפילה מרגשת זו.

ו. ארץ ישראל השלמה

"וזרח השמש ובא השמש". באותה עת, אחרי הניצחון במלחמת ששת-הימים, כששקעה שמשה של החלוציות החילונית, ששרשיה לא היו עמוקים דיים - הגיע השעה לצמיחתם של הזרעים שזרע הרב נריה במשך כל השנים שלפני כן.

זוכר אני את שיחתו בסעודה שלישית בשבת בחודש אדר בשנת תשכ"ז, בכנס תלמידי כיתות י"ב בישיבת אור-עציון. הוא נשא את דבריו בדמדומים של שעת בין השמשות. לאחר ששר עמנו שירי כיסופים בקולו הערב, הוא קם לדבר. ולהזכיר, היה זה כחדשיים לפני מלחמת ששת-הימים. איש לא צפה אז את העתיד לקרות. וכשפתח את דבריו בכבודה של אכסניה - פרץ בבכי. הוא העלה את זכרם של קדושי גוש עציון שנפלו 19 שנה לפני כן, שעל שמם קרויה הישיבה. בכיו הרטיט לבבות. היתה זו דוגמא לאחד הזרעים שזרע. לא עבר זמן רב, והזרעים החלו לנבוט: ירד היורה. גוש עציון שוחרר. ואחד מתלמידיו של הרב נריה, שהיה נוכח באותו כנס, ושלא במקרה היה מילדי כפר עציון - הוא חנן פורת - עלה עם חבריו לחדש את ההתיישבות בכפר עציון. כאן נפרצה הדרך לאחר מכן לכל המפעל האדיר של ההתיישבות ביהודה ובשומרון. הרב נריה הצטרף אז לתנועה למען ארץ ישראל השלמה, ועמד בראש המפעל ההתיישבותי החדש, כשרבבות תלמידיו ותלמידי תלמידיו צועדים עמו. זכור לכל חג חנוכה לפני 20 שנה בדיוק, בסבסטיה דאז, איך הרב נריה, כאשר נישא על כפיים, קורא לשמעון פרס, אז שר הבטחון, קטע מדבריו של שמעון החשמונאי (חשמונאים א טו):

הארץ אשר שבנו לרשתה, אחוזת אבותינו היא, ואין לאיש זר חלק ונחלה בתוכה. כי אויבינו שדדו את נחלתנו ויאחזו בה באון ובעוול. ועתה, כי הצליח ה' את דרכנו, לקחנו את נחלת אבותינו וישבנו בה.

2. הישיבות וההתיישבות

הרב נריה היה הראשון שתקע יתד בעיר העתיקה בירושלים לאחר שיחרורה, בהקמת ישיבת "הכותל". הוא דחף להקמת ישיבת הגולן. הוא פעל להקמת הישיבה במעלות לאחר האסון הכבד שארע בעיר. הוא סייע להקמת הישיבה בימית, שהיתה אמורה להיות עיר נמל גדולה בדרום ומרכז לעשרות יישובים חקלאיים. הרעיונות היו גם של תלמידיו, אך הוא עודד ותמך בהם, בניגוד לאחרים שחששו מבעיות מעשיות וכלכליות.

בימים הסוערים של המאבק בימית, קבע הרב את משכנו בעיר, שם ניסה למתן את הרוחות. הוא ראה בעקירת העיר ימית תחילה של עקירה, חלילה, של ההתיישבות ביתר רחבי הארץ. עם זאת הלך לשיטתו, שיש לפעול במתינות, בדרכי נועם ובמאור פנים, אך גם בקומה זקופה, מתוך אמונה לווהטת בחזון הנביאים, ותוך כדי עמידה איתנה על בסיס ההלכה התורנית. גם זו היתה ממשנתו הארץ-ישראלית של מורו ורבו, הראי"ה זצ"ל ("משנת הרב" שם):

להשתמש בכל כח פראי ומגושם לתכלית נשגבה, משוערה בחכמה ועדינות נשמה... עבודת קודש זאת, אי אפשר שתיעשה אלא ע"י אורא דארץ-ישראל.

ימתקו לו רגבי אדמת הקודש של א"י, עד אשר נזכה לתחייתה ולתחיית המתים במהרה בימינו.

הרב יהודה הלוי עמיחי

תורת משה בארץ הצבי

לזכרו של הרה"ג משה צבי נריה זצ"ל

א. "במחשכים הושיבני"

מור"ח, הרה"ג משה צבי נריה זצ"ל, נולד במשפחת רבנים ששימשו בקודש בעיירות הקטנות ברוסיה - מאהבת תורה ומרצון להפנות את מירב הזמן לתלמוד תורה.

הישיבה בערים שאין בהם קהילות מפותחות ומסודרות בענייני חינוך, הביאה לכך שכל מי שרצה שבנו ימשיך בדרך התורה והיראה, היה חייב לחנך וללמד את ילדיו בעצמו. אביו, הרב פתחיה מנקין זצ"ל, היה פדגוג מומחה. מחד גיסא היה בעל כשרון נדיר בהסברה ודרשנות; ומאידך גיסא היה בקי עצום וחריף, תלמיד ישיבות מיר (קשר מיוחד עם האדר"ת), לומז'ה (התקשרות מיוחדת עם בעל "דברי מלכיא"ל) וראדין (התקשר במיוחד ל"חפץ חיים"). מאישיות רוממה זו ינק הנער משה צבי מנקין את תחילת הלימוד: חומש ורש"י, נ"ך, משניות וגמרא, וכן דרכי החינוך הבסיסיים, יראת שמים וחיזוק אמונה. (הרחבה ב"אורחות פתחיה" שהוציא לאור הגרמ"צ נריה זצ"ל בהיותו על ערש דוי).

אחר שגדל הנער, הוסיף ללמוד תורה אצל גדולי ומאורי הדור שלא זכו לגלות את אורם מכיון שהיו נתונים במחשכים, תחת שלטון הרשע. בהיותו בן י"ג שנה (תרפ"ו-תרפ"ט) הגיע למינסק, לבית הכנסת "שואבי המים" לחסות בצל הרה"צ ר' יהושע הורדנר זצ"ל (צימבליסט) ור' ישראל יהושע הכהן לייבוביץ זצ"ל, שסיכנו את נפשם על תורת ישראל. (אגב, באותה תקופה למד שם גם הגר"ש ישראלי זצ"ל, שעמד לצידו שנים רבות בכפר הרא"ה). לאחר מכן הוסיף תורה בעיירה שקלוב, אצל רב המקום, הרה"ג מרדכי פיינשטיין זצ"ל, שהיה נחשב ללמדן עצום ומעמיק גדול. אחיו, הרה"ג משה פיינשטיין זצ"ל, כתב עליו "אחי החריף". (הרחבה אודותיו נמצאת ב"ענבי פתחיה" עמ' 17, "שנה בשנה" תשנ"ה).

תורה מיוחדת זו, שנלמדה במחבוא, בפחד ויראה - נשמרה והתפתחה היטב, כדברי הילקוט (קהלת תתקסז) "תורה שלמדתי במיסתורין היא עמדה לי".

ב. תורה זו אורה

הרב נריה זצ"ל עלה והתעלה ובא לארץ ישראל, בשנת תר"ץ, בעזרת בקשה מטעם ישיבת "מרכז הרב". בבואו, נקשר מיד בעבותות אהבה עם מרן הראי"ה קוק זצ"ל, ובנו יחידו, נאמן ביתו הרצי"ה קוק זצ"ל, שפתח בפניו את דלתי ביתו הגשמי ודלתי עולמו הרוחני. תמיד הזכיר שהרצי"ה קוק זצ"ל היה הראשון שהראה לו את הדרך ללימוד ספר "אורות" ולהבנת דעתו של קדוש וטהור, מרן

הראי"ה קוק זצ"ל. מרן הרב זצ"ל שם עינו על בחור צעיר וכשרוני זה, וקרבו באהבה גדולה ומתוך דאגה גדולה להתפתחותו הרוחנית. מורו ורבו האחרון - טרם צאתו לפעילותו המבורכת - היה איש ירושלים של מעלה, הגרי"מ חרל"פ זצ"ל; נשמה מיוחדת במינה, שהתחברה אל מרן הראי"ה קוק זצ"ל, לא התקשרות של שתי נשמות אלא התחברות מיוחדת, עד שהרב קוק זצ"ל אמר על תלמידו מחמד לבבו ונועם זיוו "כשאני נמצא עם רבי יעקב משה, הרי זה כאילו אני ביחידות" (הרחבת דברים נמצאת ב"שיחות הראי"ה" בפרק ל"ג, "בשדה הראי"ה" עמ' 350-351). מו"ח זצ"ל היה לא רק משומעי שיעורי הגרי"מ חרל"פ אלא גם מהחוזרים על השיעור. מתן השיעור היה כמתן לוחות ראשונות ביראה ופחד גדולים, אולם ההסברה החוזרת היתה ללא המתח וחרדת הקודש של עצם השיעור, אלא בירור הסברות והתבהרות, כלוחות שניות שניתנו באהבה רמה. אצל רבותיו שבארץ ישראל נתגלתה לו לרב נריה זצ"ל תורת ארץ-ישראל: תורה המקיפה את כל מקצועות התורה, לכל גווניהם ורובדיהם, בבלי וירושלמי, נגלה ונסתר.

ג. המצוות התלויות בארץ

המצוות התלויות בארץ היו אבן פינה במהלך התחיה החדשה. עוד טרם נוסדה ישיבת "מרכז הרב", היתה קבוצת אברכים שהתאגדו סביב מרן הרב קוק זצ"ל לעסוק במצוות התלויות בארץ (תרפ"א). קבוצה מיוחדת זו המשיכה את לימודיה גם לאחר שהוקמה הישיבה. בשעות הערב היתה הקבוצה מתכנסת ללמוד את תורת ארץ ישראל, ומרן הרב קוק זצ"ל היה מרצה שיעורים בפניהם. הנזיר, ר' דוד הכהן זצ"ל, מספר שהרב קוק זצ"ל היה מעביר שלוש פעמים בשבוע שיעורים במצוות התלויות בארץ ("ליקוטי הראי"ה" ח"ב עמ' 160). אהבה מיוחדת זו למצוות התלויות בארץ נתבארה בפתיחה למשפט כהן. וכך כותב שם מרן הרב: אף שכל התורה כולה היא שכיית החמדה, ובסגולתה תלוי אשרנו וישועת ערי א-להינו - יתרון הכשר ניתן לסגולה זאת בהגיונו במצוות הקודש והמקדש וכל התורה התלויה בארץ, אשר ד' אלהינו דורש אותה... כי איך נבוא אל הארץ, ולא שמנו אל לב לדעת משפט אלהי הארץ...? על כן רחקה הישועה, ושיבתנו לארץ קדשנו הולכת בכבדות, תחת אשר היה לה לצעוד צעדי ענק, "כי עת לחננה כי בא מועד", גם כי רצו עבדי ד' ועמו אבניה ויחוננו עפרה תלית... לקבוע חלק ללמודי חוקי התורות והמצוות התלויות בארץ. בזאת נקווה כי יהיה טוב בעיני ד' להחיש ישענו ולרום קרן ישראל המושפלת ולקום חרבות ארץ צבי, כי יעלה זכרוננו לפניו יתברך לטובה. במצוות התלויות בארץ מתגלה הצד התורני הכללי, אולם מתגלה בו גם צפיית הישועה השלמה. ולכן צופי הישועה האמיתית, של שיבת עם ישראל לארץ ישראל ולהרמת קרן מלכותו - מוסיפים בסדר הלימוד הרגיל את המצוות התלויות בארץ, ומקוממים חרבות ארץ הצבי, "ורב שלום בניך - אל תקרי בניך אלא בוניך".

הגרי"מ חרל"פ זצ"ל ראה במצוות התלויות בקרקע ארץ ישראל גם את גילוי קדושתה העצמית, ואלו דבריו (מעייני הישועה פרק מז):

ארץ ישראל היא קדושה עצמית פנימית, ומפני זה ישנן מצוות מיוחדות התלויות רק בה. לא שקדושת ארץ ישראל תלויה במצוותיה, אלא אדרבא, מתוך קדושתה נצטוו עליה במצוות אלה; ועל ידי קיום המצוות התלויות בארץ מגלים את קדושתה העצמית הפנימית של ארץ ישראל.

מרן ה"שפת אמת" (בשלח תרנ"ו) האיר את מעלת המצוות התלויות בארץ באורה של האישיות הפרטית, ואלו דבריו:

כי כפי מזון האדם, כך זוכים לתורה, כפי קדושת המאכל. וזה שאמרו חז"ל (תנחומא בשלח סי' כ פיס' א): "לא ניתנה תורה (לדורש) אלא לאוכלי המן. שניים להם אוכלי תרומה". כי גם תרומה נקראת קודש. ובאמת אפילו חולין מתוקנים שניטל מהם תרומה ומעשרות נשאר בהם רושם קדושה. ולכן "אין תורה כתורת ארץ ישראל", לפי שהמאכל והמזון מתוקן במצוות התלויות בארץ.

בפנינו שני מבטים על המצוות התלויות בארץ: האחד, מבט כללי, המגלה את קדושתה העצמית של הארץ ואת הצפייה לישועה. והשני, מבט פרטי על קדושת פירות ארץ ישראל ואכילתם.

הראי"ה קוק זצ"ל הגדיר את שתי התפיסות הללו, בהקדמתו לספר "עץ הדר" באומרו: "המצוות התלויות בארץ הנה הנן הרכוש הרוחני היסודי של האומה בכלל ושל קדושת יחידיה". (על היחס שרחש מרן הרב קוק זצ"ל ל"שפת אמת", נכתב ב"ליקוטי הראי"ה" ח"א עמ' 65).

ד. המצוות התלויות בארץ במשנת הרב נריה זצ"ל

מר"ח זצ"ל הסכים לאחר פעולות שכנוע רבות לאסוף את פזורי קונטרסי התורה שפרסם במשך עשרות בשנים. ב"צניף מלוכה" רוכזו המאמרים ההלכתיים בענין מלכות ומקדש, ואילו ב"ענבי פתחיה" רוכזו בירורי הלכות שונים.

בהתאם להדרכת מורו הגראי"ה קוק זצ"ל, שיש במצוות התלויות בארץ "את הרכוש הרוחני היסודי של האומה בכללה" ומאידך "קדושת יחידיה" - חילק מר"ח זצ"ל את המאמרים העוסקים במצוות התלויות בארץ בין שני הספרים. ב"צניף מלוכה" הובאו המאמרים בענין קדושת ארץ ישראל בכללה, קדושת חבל ימית ועבר הירדן ומעמד שנת השמיטה, שבהם מתגלה היסוד הרוחני של האומה בכללה. וב"ענבי פתחיה" רוכזו המאמרים בענין מהות הקדושה למעשה: תרומת הגולן, שביעית באדמות הפקר, המגלים את "קדושת יחידיה".

למרות שהספר "ענבי פתחיה" ריכז בתוכו את בירורי ההלכות השונים כפי תוכנם בסדר מסכתות בש"ס, הסביר הרב נריה זצ"ל מדוע שינה את הסדר והניח בראש ספרו את המאמרים אודות קדושת ירושלים ומצוות התלויות בארץ: "משום כבוד המקדש וירושלים וכבוד ארץ הקודש, הוקדמו והועמדו בראש שני הבירורים על קדושתם בזמן הזה".

בשנת השמיטה תצח"ר, כאשר המצב הכלכלי בארץ היה בכי-רע, ו"שומרי שביעית" היו "גיבורי כוח" ממש, כתב מו"ח את החוברת "דבר השמיטה" (שיצאה לאור בהוצאת "בני עקיבא"), ובה סקירה הסטורית-הלכתית על קיום המצווה במשך הדורות. בחוברת ישנה צפיה לריבוי חקלאים שלא יעבדו כלל בשמיטה, מחד, וביסוס הלכתי לנזקקים לדרכי היתר, מאידך. בהנהגתו הפרטית, שמט את הפירות שבביתו וברשותו; אך כשהתארח אצל אחרים, לא בירר את מקור המאכלים; שהרי אם הדבר מותר באכילה, אין לגרום לבושת פנים, חלילה. באותה חוברת הובאו גם טעמי השמיטה: טעמים כלליים - שביתת האומה והארץ, וטעמים פרטיים - שביתת כל יחיד.

הרב נריה זצ"ל, בהקדמתו לספר "שבת הארץ" במהדורתו השלמה (יצא לאור על ידי "מכון התורה והארץ", אלול תשנ"ג), הביא את דברי מורו הגר"מ חרל"פ זצ"ל, (בהסכמתו לספר "מעדני ארץ" על שביעית):

ובאמת כמה יקרו לנו ספרים כאלה, בייחוד בהלכות התלויות בארץ, שהשינון והחדירה בתוך תוכם עפ"י סגולת תורת ארץ ישראל - "וירא מנוחה כי טוב, ואת הארץ כי נעמה".
ונראה שבאר את הפסוק "וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה" על פי דברי חז"ל (ב"ר פר' צט):

"וירא מנוחה כי טוב" - זו תורה, דכתיב: "כי לקח טוב נתתי לכם".
אולם המדרש לא הסביר מהו "ואת הארץ כי נעמה" (עי' העמק דבר בראשית מו טו) ועל פי דברי הגר"מ חרל"פ זצ"ל, פירוש הדברים הוא שישנה נעימות מיוחדת בתורת הארץ, המצטרפת עם המנוחה של התורה בכללותה.

מו"ח זצ"ל ינק תורה משתי כליות: תורת חז"ל ותורת ארץ ישראל, ותורתו התברכה בקרבו. היה מבני יששכר יודעי בינה לעיתים, וכדברי חז"ל:
"יששכר חמור גרם" - כשם שהחמור טוען משא - כך יששכר טוען את התורה. "רובץ בין המשפטים" - אלו התלמידים שיושבים בארץ לפני החכמים.

כך טען על עצמו את משא התורה, להחזיק ולהקים בתי מדרשות ואולפנות, מחד; ומאידך, היה מרביץ תורה ברבים לתלמידים שיושבים על הארץ, אולם תורה זו היתה מוארת באור תורת ארץ ישראל, ובשמו ניתן הרמז: תורת משה לארץ הצבי.

הרב עזריאל אריאל

"שתתן טעם טוב בפירות"

דבר מוזר קרה לפירותיה של ארץ ישראל בשנים האחרונות. השווקים עמוסים מכל טוב. פירות גדולים ויפים מעטרים את המדפים. כל פרי - "נחמד הוא למראה" ו"תאווה הוא לעינים". אך כאשר טועמים מן הפרי - מתאכזבים לא פעם ולא פעמיים. "אין תוכו כברו". צבעוני וגדול הוא מבחוץ, אך תפל וחסר טעם הוא מבפנים. לא, אין זו תקלה חד-פעמית, כי אם תופעה מצויה ורווחת. אמנם אל לנו להיכשל בחטא המרגלים ולומר שכל הפירות הגדלים בארצנו הם מסוג זה, אבל לא נכחיש את המוחש. זקנים שבנו יודעים לספר כי פעם היה לפירות טעם אחר. אולי היו פחות גדולים ויפים, אך טעמם היה כצפיחית בדבש. ואף עולים חדשים אשר אך זה מקרוב באו יודעים לספר על הטעם התפל אשר הם מרגישים בפירותיה של ארץ הקודש.

עומדים אנו ותוהים: מה קרה להם לפירותיה של אותה "ארץ זבת חלב ודבש"? והתשובה, לא רק ליודעי ח"ן היא ידועה. פשוטים הם הדברים בתכלית. החקלאים רוצים לגדל פירות כדי לקבל פדיון גבוה ככל האפשר. לשם כך זקוקים הם לכמות גדולה ולאיכות גבוהה. יודעים הם כי אין באפשרותו של הצרכן לבדוק את הפרי קודם קנייתו. יודעים הם כי אין לו לסמוך אלא על מראה עיניו. על כן, שיטות הגידול, הדישון וההשקיה, כיווני המחקר של פיתוח הזנים ועוד ועוד, אין הם מכוונים אלא לגדל את אותם פירות הטובים למכירה. בידי החקלאי הפרטי עדיין אין אינטרס כלכלי לתת בפירות את הטעם הטוב. והרי האינטרס של החקלאי הוא שמכתיב את כיווני המחקר והפיתוח.

כיהודים מאמינים, יודעים אנו כי אין העולם הפקר. העולם המעשי, עם כל זה שהוא פועל עפ"י חוקיו וכוחותיו, אין הוא אלא בבואה של עולם עליון ממנו. על כן, שומה עלינו להעמיק חקר ולראות את הבעיה בשרשיה הרוחניים. הן התורה הבטיחה לנו פעמים רבות כי ארצנו תהיה "ארץ זבת חלב ודבש". וודאי שיש טעם לאבדן טעמם המתוק של הפירות. ואכן מצאנו תפילה על טעמים של פירות הארץ, והיא בסופו של וידוי המעשרות (דברים כו טו):

השקיפה ממעון קדשך מן השמים, וברך את... האדמה אשר נתת לנו... ארץ זבת חלב ודבש.

וביארו חז"ל בסוף מסכת מעשר שני (פ"ה מ"ג):

כדי שתתן טעם טוב בפירות.

מה פשרה של תפילה זו? מדוע קבעה התורה להתפלל על טעמים של הפירות בעת המיוחדת של ביעור וידי המעשרות? ומה טעם בכלל להתפלל על הנאת הפה והכרס? האם לשם כך נשבע ה' לאבותינו לתת להם את ארץ ישראל? האם אין בכך סכנה משום "וישמן ישורון ויבעט"?

על השאלות הללו עונה מרן הרב קוק זצ"ל (עין אי"ה ח"ב, מע"ש פ"ה מי"ג; עולת ראי"ה ח"א עמ' רפח-רפט):

יחש "ארץ זבת חלב ודבש" והבטחת האבות הוא מכוון מאד. כי לעם שפל אין צריך הרחבת החיים, ועוד תזיק לו ברכת הטבע היתרה והגדושה... אבל עם נעלה וגוי קדוש, ראוי הוא שיחיה חיים של הרחבת הדעת... חיי התענוג הנלקח לתעודת רוממות הנפש, הוא מרומם גוי. ע"כ, לאות על מצב ישראל הרם, שלסוף כל סוף יגיע אליו, באה ההבטחה כי ארצם תהיה ברוכה, "ארץ זבת חלב ודבש". ובזאת נתבשרו האבות שיהיו בניהם אנשים רמי מעלה, שברכת ה' הרוחנית תתגבר בהם ע"י חיי השלווה והעידון.

הולך הוא הרב זצ"ל בעקבותיו של הב"ח (אר"ח סי' רח), כאשר הוא בא להסביר את נוסח הברכה: "והעלנו לתוכה ושמחנו בבניינה, ונאכל מפריה ונשבע מטובה". ומסביר הב"ח (ד"ה וכתב):

הלא קדושת ארץ, הנשפע בה מקדושת הארץ העליונה היא נשפעת, גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ... ועל כן ניחא שאנו מכניסין בברכה זו "ונאכל מפריה ונשבע מטובה", כי באכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה, ונשבע מטובתה. דומה הוא עם ישראל היושב תחת גפנו ותחת תאנתו, לאדם הראשון בגן עדן, אשר נאמר לו "מפרי עץ הגן אכול תאכל". אך משחטאנו, הפכה לנו ברכת ה' לרועץ, "ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים", ואז גורשנו מאותו גן העדן. במצב החטא אין אנו מסוגלים לקבל את ברכת ה' ולהשתמש בה כדי להעמיק את אהבתו ויראתו בלבנו, ועל כן פג טעמם של הפירות. אם האדם נוהה אחר הברק והזהר החיצוניים ואינו מסוגל לחפש את הטעם הטוב הגנוז בעומקם של דברים, מקלקל הוא את נחלתו במו ידיו.

אבל לא זה האידיאל, ולא זאת היא שאיפתנו, להינזר מן העולם ולאכול פירות פחותי טעם. אדרבה, שואפים אנו להשתמש גם בטעמם הטוב של הפירות במסגרת עבודת ה' הפרטית והלאומית. וכך כותב הרב זצ"ל בהמשך: עם הנוצר לחכמה ודעת ולהפיץ אורה ובינה רבה בעולם, אי אפשר לו שיחיה חיים של צמצום באין דבר המרחיב דעתו... וכן אמרו חז"ל (ירושלמי תענית פ"ד ה"ה): "מתיקה מרגלת את הלשון לתורה".

לכן, לא כמותם של הפירות, ואף לא גדלם וצבעם היפה הם ברכתה של הארץ. לא בהם מתבטאת סגולתו של העם, אלא, כפי שכותב הרב זצ"ל: היתרון האיכותי, "שתתן טעם בפירות" - כלומר, טעם נאה וערב, מעדן את הנפש ומשמחה. זהו דבר גדול ועיקרי בעם אשר פנייתו היותר אדירה היא שלמותו הרוחנית, השכל וידוע את ה', שזאת היתה מגמת שבועת ה' לאבות.

כאשר נשכיל לחיות חיים של עומק ושל תוכן, לא חיים של שטחיות ושל צבע חיצוני, נזכה לראות גם את חוקי הכלכלה מכתובים חקלאות אחרת: חקלאות של ברכת ה', חקלאות "שתתן טעם טוב בפירות".

אגרונים מרדכי שומרון

התפוררות גוש השורשים

והשפעתה על הישרדות הצמח

מבוא

ההתפתחות הטכנולוגית בתחום ייצור שתילי עצי הפרי, מאפשרת להגיע כיום לפרי מסחרי ואיכותי כבר בשנותיו הראשונות של המטע (במינים מסוימים). דבר זה מגביר את החשש להימצאות פירות ערלה בשוק בכמויות גדולות. כחלק מהאגרוטכניקה המקובלת, נהוג כיום לנטוע את מרבית עצי פרי ההדר עם גוש שורשים המוכן במשתלת האם. ישנם מינים ובהם הדריים שניתן לגדל את העץ במשתלה באופן שיגדל מחובר לקרקע ממש (ע"י יציאת שורשי העץ לתוך הקרקע) ואז ניתן לחשב את גיל העץ (לענין ערלה) כבר משעה שנשתל במשתלה "ולהרויח" שנת ערלה אחת לפחות. דבר בעל משמעות כלכלית רבה.

במהלך הנטיעה קורה, לעיתים, שגוש השורשים מתפורר בחלקו והעץ אינו יכול להמשיך ולהתקיים ללא תוספת מיוחדת של השקייה וטיפול נוספים. וכתוצאה מכך צריך למנות לו את שנות הערלה מחדש. והיות ומבחינה הלכתית פרי ערלה אינו בטל אפילו ביחס של אחד למאתיים, יש לחשוש גם למקרים מועטים שבהם מתפורר גוש השורשים.

על מנת לבחון מהו גוש השורשים שהתפוררותו עלולה למנוע מהעץ את המשך קיומו ביצענו ניסוי ב"גן המצוות" במכון התורה והארץ. מטרת הניסוי היתה לבחון את ההשפעה של התפוררות חלקית של גוש השורשים וגודל הנוף על יכולת ההישרדות של שתילי הדריים במשך 14 יום, ללא השקייה.

שיטות וחומרים: נקנו 48 שתילי אשכולית לבנה (על כנת וולקה) ממשתלת קאלוש (מושב עין הבשור), נפח השקית - 5 ליטר, המצע - חול. **תחילת הניסוי:** יום ו', ג' בחשוון התשנ"ו (27.10) העצים קיבלו השקייה (עודפת) בבוקר, מזג האוויר - מעונן.

לאחר מכן, במשך 14 יום העצים לא קיבלו כל השקייה. העצים הועמדו בחוץ, (הגידול במשתלה היה בתוך חממה סגורה, ושם מקובלת השקייה יומית עודפת כ-300 סמ"ק לצמח). הניסוי כולל שני פרמטרים שונים, האחד - 4 דרגות שונות של גודל הנוף, והשני - 3 דרגות שונות של התפוררות הגוש.

הטכניקה של טיפולי הגיזום

טיפול א: ללא גיזום הנוף (במשתלת קאלוש מקובל נוף מועט, יחסית למשתלות אחרות).

טיפול ב: גיזום הנוף והשארית קוטר צמרת כ-35-40 ס"מ.

טיפול ג: גיזום הנוף והשארית קוטר צמרת כ-25 ס"מ.

טיפול ד: גיזום הנוף והשארית קוטר צמרת כ-15 ס"מ.

טיפול התפוררות הגוש

טיפול 1: גוש מלא (100% גוש).

טיפול 2: סילוק 25% מהגוש (נשאר 75% מהגוש).

טיפול 3: סילוק 50% מהגוש (נשאר 50% מהגוש).

הטיפולים בוצעו בהצלחה - 12 טיפולים, 4 חזרות (4 צמחים) לכל טיפול, ובסה"כ 48 צמחים.

מדדים צמחיים: נקבעו 5 דרגות לרמת הטורגור (מתח העלה): דרגה 1 - טורגור מלא (עלה תקין). דרגה 5 - כמישה מלאה (מצב בלתי-הפיק של העלווה). דרגות 2-4 - מצבי ביניים. בתחילת הניסוי היו כל הצמחים במצב 1.

תוצאות

הניסוי החל, כאמור, בתאריך ג' בחשון התשנ"ו. מזג האוויר היה מעונן. וכך היה במשך רוב ימי הניסוי.

לאחר 5 ימים מתחילת הניסוי נערכה בדיקה שתוצאותיה מסוכמות בטבלה המצ"ב.

לאחר תשעה ימים מתחילת הניסוי נערכה בדיקה נוספת ותוצאותיה מובאות בטבלה הנ"ל.

בתאריך י"ז בחשון (10.11), **לאחר תום 14 יום**, נערכה בדיקה מסכמת, ותוצאותיה מובאות בטבלה. לאחר קביעת התוצאות ביום ה-14 ניתנה השקיית הרוויה לכל הצמחים ע"מ לבחון אלו מהצמחים ילבלבו למרות שהעלווה שלהם כמשה (כדי לבחון את יכולת ההישרדות של הצמח).

שלושה ימים לאחר מכן, בתאריך כ' בחשון (13.11), נערכה בדיקה אשר בה נבדק שוב מצב הטורגור של העלווה אשר המשיכה להתקיים. גם תוצאות בדיקה זו מובאות בטבלה הרצ"ב (טבלה מס' 1).

דיון ומסקנות

מכיון שפרי ערלה אינו בטל אפילו ביחס של אחד למאתיים (כפי שהזכרנו במבוא), יש להתחשב בכל צמח אשר כמש (בניתוח הסטטיסטי, סטיית התקן האפשרית תהיה קטנה ביותר).

בטיפול א' (ללא גיזום) היה צמח אחד מתוך ארבעה אשר עליו כמשו לגמרי גם כאשר גוש השורשים נשאר שלם.

בטיפול ב' (גיזום נמרץ), ללא התפוררות הגוש לא כמש אף צמח, ובהתפוררות של מחצית מהגוש כמש צמח אחד.

בטיפולים ג'-ד', כאשר התפורר אפילו רבע מגוש השורשים - כמשו הצמחים.

יש לזכור כי אין להקיש מניסוי זה על מינים אחרים ועל עונה אחרת של השנה. יש להניח, כמובן, שבקיץ התוצאות עשויות להיות קשות יותר. הכיוון

הכללי מצביע על הישרדות גבוהה יותר של הצמחים ככל שכמות העלווה היתה קטנה יותר. בהדרים, אגב, אין כל בעיה לבצע גיזום נמרץ של השתילים לפני העברתם לשטח הנטיעה.

כדי שניתן יהיה להגיע לפסיקה הלכתית בנושא הנידון ישנן מספר שאלות הלכתיות שכב' הרבנים צריכים להכריע בהן (ראה להלן).
לסיכום, הניסוי מצביע על כיוון מסוים בעונה ובתנאים בו הוא בוצע. נקווה שיהווה עזר לפוסקים להגיע לידי הכרעה הלכתית בנושא חשוב זה.

טבלה: השפעת התפוררות הגוש וגודל העלווה על הצמח

ימים						
17	* 14	9	5	0	גודל הגוש	הטיפול
5	5	5	4	1	50%	טיפול א' ללא גיזום הנוף
5	5	4-5	3-4	1	75%	
א' - 5 ב' - 4-5 ג' - 1-2 ** ד' - 4	4-5	2-3	2	1	100%	
א' - 4-5 ב', ג', ד' - 1	2-3	1-2	1	1	50%	טיפול ב' גיזום הנוף 15 ס"מ קוטר
א' - 4-5 ב', ג', ד' - 1	2-3	1-2	1	1	75%	
1	1-2	1	1	1	100%	
5	5	4-5	3	1	50%	טיפול ג' גיזום הנוף 25 ס"מ קוטר
5	5	4	2	1	75%	
א' - 1 ב', ג', ד' - 3	3-4	1-2	1	1	100%	
5	5	5	4	1	50%	טיפול ד' גיזום נוף 35-40 ס"מ קוטר
5	5	4-5	2-3	1	75%	
א' - 1 ב' - 2 ** ג', ד' - 1	4-5	2-3	1-2	1	100%	

מקרא: דרגה 1 = טורגור מלא. דרגה 5 = כמישה בלתי הפוכה.
האותיות: א', ב', ג', ד' - מציינות כל אחת צמח אחד (חזרה אחת).
* ביום ה-14 ניתנה השקיה.
** נשירת עלים חלקית.

הרב יואל פרידמן

השאלות ההלכתיות העולות מהניסוי

רבני המכון, ובראשם הרה"ג יעקב אריאל שליט"א ליוו את הניסוי, ואף ביקרו במקום כדי לראות את תוצאות הניסוי. השאלות ההלכתיות עקב הניסוי עולות בכל חריפותן, ופוסקי הדור יצטרכו לתת עליהן את הדעת ולהכריע בהן.

- א. מהו גוש אדמה שיכול לחיות ממנו:** האם הכוונה ליכולת קיום למשך שבועיים כשהשתילים מקבלים השקיה או יכולת קיום ללא השקיה. אמנם החזו"א (ערלה סי' ב ס"ק י ד"ה ולכן) והגרש"ז אויערבך (עי' מנחת שלמה סי' סט אות ו, סי' ע עמ' תו, כרם ציון השלם, אוצר פרי הלולים עמ' לו) נקטו שמדובר ביכולת קיום עם השקיה. אך כבר הוכח בניסוי הקודם (עי' "אמונת עתיד" 7 עמ' 41) שאם משקים את השתילים (בתדירות המקובלת במשתלה), אזי אף אם מפוררים את גוש האדמה באופן שנשאר רק 25% ממנו כל השתילים ממשיכים להתקיים. עובדה זו בעצם מרוקנת מתוכן את המשמעות של המושג "גוש אדמה שיכול לחיות ממנו". לעומת זאת, אם ההגדרה של "יכול לחיות ממנו" היא ללא השקיה, מתברר מהניסוי הזה שיש משמעות רבה לגודל הגוש (ראה טבלה מסכמת).
- ב. מהי הגדרת קיום:** האם הישרדות, דהיינו שכל זמן שהעץ עצמו יכול להתאושש (לאחר שבועיים של הצמאה) עדיין הוא בכלל חי או שמא ברגע שהעלים כמשו (ואולי אף קמלו) נחשב אינו מתקיים.
- אמנם החזו"א (דיני ערלה ס"ק יח) הגדיר שאם העלים כומשים, יש למנות שנות ערלה מחדש. אך ייתכן שהחזו"א הולך לשיטתו, שמגדיר את ה"יכול לחיות ממנו" בעזרת השקיה. אך אם נגדיר שהקיום של הגוש במשך שבועיים הוא ללא השקיה, יתכן שגם אם כל העלים כמשו, אך עדיין השתיל יכול להתאושש, העץ נחשב "קיים" והוא ממשיך את הנטיעה הקודמת.

אגרונום יוסי שחר

בעיית החרקים בקטניות

מבוא

הזרעים המשמשים בסל המזון של האדם משתייכים למשפחות בוטאניות רבות שהעיקריות שבהן הן הדגניים (חיטה, שיפון, שעורה, שיבולת שועל ותירס) והקטניות (שעועית, אפונה, חימצה וסויה).

גידולים אלה חשופים בטבע למתקפה של מחלות ומזיקים. ידוע לנו שחלק מהמזיקים תוקפים מספר רב של גידולים ונקראים רב-פונדקאים וחלק מהמזיקים אופייניים למין מסוים ולפעמים עקב כך נושאים את שמו של הגידול אותו הם נוטים לתקוף. ידוע גם שחלק מהמזיקים תוקפים את הצמח בעודו בשדה ומזיקים אחרים תוקפים את הזרעים אחרי הקטיף (או הקציר), דהיינו: במחסן ובאריזה הקמעונאית, ונקראים מזיקי מחסן.

1. מזיקי שדה ומזיקי מחסן

הצמח, כשהוא בשדה, נתקף ע"י שורה ארוכה של מזיקי שדה. אך, כפי שנבאר להלן, הם לא מגיעים אל הצלחת של הצרכן.

מבחינה תיאורטית יתכן שלב ביניים במעבר מהשדה למחסן. מרגע שמתחילים למצוא על הצמחים זרעים יבשים בודדים ועד שכל הזרעים בשדה יבשים ומוכנים לקטיף (או לקציר) יכול לעבור פרק זמן של מספר שבועות. בפרק זמן זה העלווה יבשה, הצמח אינו מקבל מים וחלק ניכר ממזיקי השדה אינו פעיל. לעומת זאת, הזרעים כבר יבשים, ובעיקרון הם יכולים להיות מותקפים ע"י קבוצת מזיקי המחסן.

במציאות, התופעה אינה מתרחשת בקנה מידה נראה לעין. וזאת כנראה לאור העובדה שבתנאי השדה, למזיקים האלה קשה לשרוד (בגלל טמפרטורות קיצוניות, רוחות, היות הזרעים עדיין בתוך התרמילים ועוד). אפשר להתייחס לתופעה כאל תופעה שולית, אם בכלל היא קיימת.

שרידי מזיקים מהשדה אשר עלולים לעבור עם הזרעים שנאספו למחסנים, ייעלמו מאותן סיבות של תנאים לא נאותים לגידולם (יובש, מחסור באיברים לתקיפה, כגון: עלים, גבעולים, פרחים ושורשים).

ניתן לסכם פרק זה באמירה שעם הקטיף (או הקציר) ומעבר הזרעים מהשדה למחסן, נעלמים מזיקי השדה, והתבואה מוכנה מכל הבחינות למתקפת מזיקי המחסן, אשר תנאי המחסן מתאימים להתפתחותם ופעילותם.

2. טיפול במזיקי מחסן

הטיפול במזיקי המחסן הוא נושא בפני עצמו, והוא שונה לחלוטין בטכניקות ובחומרים לעומת הטיפול במזיקי השדה. שיטות הטיפול הידועות הן:

- א. מילוי חלל המחסן (האטום) בגאזים רעילים.
- ב. ריסוס החלל בחומרי הדברה בעלי לחץ אדים גבוה אשר מביא את החומר לחללים שבין הזרעים ואף למחילות שבתוך הזרעים.
- ג. עישון חומרי הדברה בחלל המחסן.
- ד. טיפול בגאזים אינרטיים ליצירת אפקט של חנק על החרקים הקיימים, תוך שהוא מאלץ אותם לצאת מהזרעים לחפש אויר.
- ה. קרינה מייננת (רדיואקטיבית) לקטילת החרקים.

3. מהשדה לצלחת

הזרעים המופרדים משאר חלקי הצמח מובלים במשאיות או במיכלים למפעלים לשם הפרדתם מהתרמילים וניקויים (במידה ויש צורך בכך). משם הם עוברים לאיחסון בצובר או בשקים. טיפול זה אורך מספר ימים, ואף שבועות. בזמן זה הזרעים חשופים לנגיעות מזיקי מחסן. פרק זמן השהייה במחסנים תלוי בקצב "משיכת הסחורה" ליצוא או לצריכה של השוק המקומי, ויכול להמשך שבועות ואף חודשים. בפרק זמן זה מקובל לטפל באחת הדרכים שהוזכרו להגנה על היבול. מידת ההצלחה בטיפול תלויה בגורמים רבים:

- א. רמת המחסנים (אטימות, איורור, ציוד).
- ב. דרך ורמת הטיפול במזיקים (מניעה וקטילה).
- ג. משך זמן האיחסון.

מהמחסן עוברים הזרעים בהובלה לנמלים לצורך יצוא, מועמסים על אוניות ומובלים למחסנים בנמל היעד. ב-3 הנקודות הללו: נמל המוצא, בטן האוניה ונמל היעד - הזרע חשוף למתקפת מזיקים, ושוב, איכות הטיפול תקבע את איכות המוצר. השלב הבא הוא מחסן היבואן, ממנו מופצת הסחורה למפעלי הניקוי והאריזה הקמעונאית. פרק זמן השהייה בכל אחד משני המחסנים תלוי בקצב זרימת הסחורה לשוק.

האריזה הקמעונאית מגיעה למפיץ, וזה מעביר אותה לרשתות השיווק. שלב זה מתאפיין בכך שהזרעים נמצאים ארוזים באריזה קמעונאית. בשלב זה יכולות להיות כמה סיבות הגורמות נגיעות בחרקים:

א. אם יש נגיעות פנימית (כלומר, שבתוך הזרעים קיימים חרקים) - תתפתח נגיעות הנובעת מבפנים.

ב. אם אין נגיעות פנימית - המצב טוב, אבל קיימת סכנה ממשית של חדירת חרקים בעלי יכולת לקדוח בעטיפה, להכנס פנימה ולפתח נגיעות.

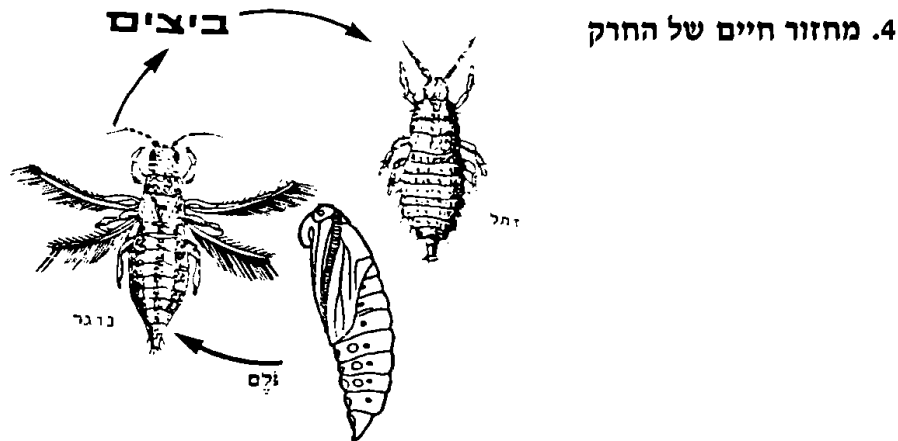
לסיכום פרק זה - בכל שלב משלבי התנועה של הזרעים הם חשופים למתקפה, ובמציאות זה קורה בדיוק כך.

בטיפולים המקובלים לקטילת מזיקי מחסן, ההתייחסות היא למניעת נזק כלכלי, כאשר הורגים חרק בדרגתו כבוגר או זחל בהיותו במחילות, הוא נשאר שם משך כל זמן תנועת הזרע מהשדה לצלחת.

בפעולות המיון והניפוי יש נשירה של חרקים וחלקי חרקים הנמצאים בין הזרעים, אולם אין כיום דרך להרחיק חרק מת מתוך הזרעים. כמו כן אין דרך בדוקה להבדיל בין זרע פגוע, עם חרקים בתוכו, לבין זרע לא פגוע, אא"כ משקלו הסגולי או צורתו שונים באופן מהותי מזרע שלם. כאן עומד הקושי שבהבטחת אספקת זרעים נקיים מחרקים במצב הקיים עפ"י דרישות ההלכה.

ניתן להרחיק חרקים חיים מזרעים נגועים ע"י שימוש באמצעי חנק, אשר כאמור מאלצים את החרק לצאת ולחפש אוויר לנשימה. פעולה זו מבוצעת בזרעים בשלבים הקרובים לשיווק, כאשר הטיפול הראשוניים לאחר הקטיף נעשים בגזים רעילים. בשלב הסמוך לאריזה הקימעונאית לא מקובל לטפל בכלל בחרקים.

שילוב של טיפולים של קטילה / דחיקה / מיון משוכלל, יכולים להביא לתוצאות אשר יעמדו במבחן ההלכתי, וזאת יש לבדוק בצורה מסודרת.

החרק בא לידי ביטוי כגורם מאלח (מנגע את הזרעים) בכל אחד משלבי גלגולו. הבוגרת מטילה ביצים על פני הזרע או בתוכו (הנושא יידון בהמשך). מהביצה בוקע זחל. הזחל ניזון, גדל, ובשלב מסוים הוא נכנס לתרדמה בצורת גולם. בשלב הזה הוא משנה את צורתו לחלוטין, ובהדרגה הוא מקבל צורה של חרק בוגר (מתגלם). בגמר ההתגלמות הזו בוקע בוגר מתוך קופסת הגולם ומתחיל את פרק חייו (כולל הזדווגות) עד לשלב הטלת הביצים וחזור חלילה.

לצורך ההמחשה נציג כאן את מחזור החיים של חידקונית האורז:

גלגול	פעילות	רגישות לטיפול	תנועה	פרק זמן משוער
ביצה	לא פעיל	רגיש לחומרים מסוימים	נייח	מספר ימים
זחל	פעיל מאוד	רגיש מאוד	זוחל	2-3 שבועות
גולם	לא פעיל	מאוד לא רגיש	רדום	2-3 שבועות
בוגר	פעיל	רגיש מאוד	הולך ומעופף	4-5 חודשים

סה"כ אורך מחזור החיים שלם, מהטלה להטלה - 2-3 חודשים. הנקבה מטילה קרוב ל-400 ביצים החל מהיותה בגיל 7 ימים. ואורך חייה של בוגרת הוא 4-5 חודשים.

פרק הזמן הזה תלוי בגורמים רבים ואופייני לכל חרק בנפרד. מידת הנגיעות של זרעים ממינים שונים תלויה בהרבה מאוד גורמים שעל חלקם עמדנו. אולם ישנם עוד מספר גורמים המשפיעים על רמת הנגיעות או רמת שכיחות החרקים, ורובם קשורים לקצב ההתרבות של המזיק וביחס המזיק לזרע מסויים אותו הוא תוקף מבחינת העדפה. לפיכך, יוצא שנוכל למצוא מזיקים מסויימים ביתר שכיחות ובכמות גדולה לעומת אחרים.

5. טיפול במזיקים והתפוררותם

כפי שראינו בטבלה (בעמוד הקודם), לגלגולי החרק השונים רגישות שונה לטיפול בחומרי הדברה, וזאת משתי סיבות:

א. מידת פעילותם הביולוגית.

ב. המבנה הפיזיולוגי שלהם.

מזה נובע גורם מאוד חשוב בהקשר לדרישות ההלכה, והוא מידת התפוררותם ושינוי צורתם עם קטילתם.

הביצה היא קטנה (כ-0.5 מ"מ) ועטופה בקליפה רכה. היא נושמת מעט מאוד ועל כן פחות רגישה לרעלים העובדים על לחץ גאזים. כאשר היא מתה ונשרפת היא מתייבשת מהר מאוד, מצטמקת בתוך ימים ספורים, לפעמים שעות.

הזחל הוא השלב הכי פעיל מבחינה ביולוגית. הזחל אוכל הרבה ומעטהו רך ורגיש, ועל כן זהו השלב הקל ביותר לקטילה. במותו, הזחל מאבד טורגור (מתח פנים), מצטמק, משחיר, ותוך מספר ימים קטן הוא מאבד את צורתו לחלוטין.

הגולם נמצא בשלב תרדמה. החרק מוגן אז ע"י מעטה כיטיני קשה ואינו רגיש לחומרי הדברה. זהו השלב הקשה ביותר להדברה. כאשר הגולם כבר מתפגר (עקב חשיפה ממושכת לגאז רעיל, הקרנה או חנק ממושך ב- CO_2) הוא שומר על הצורה החיצונית של הקופסה שלו למשך זמן ארוך. לעומת זאת, החרק עצמו, שהוא החלק הפנימי, מתייבש, ועם הטלטולים של הזרעים הוא מתפורר.

הבוגר הוא חרק נושם, ולעיתים גם ניזון, ולכן הוא פגיע. יחד עם זאת, עקב ניידותו הרבה, יש לו יכולת התחמקות, ועל כן הדברתו פחות יעילה מאשר הדברת הזחל. במותו מתפוררות הרקמות הפנימיות, ואילו שלד הגוף, העשוי "כיטיין", בדומה לגולם, יכול להשאר שלם. עם זאת, הראש יכול ליפול היות שהמפרק המחובר בין הראש לגוף חלש ופגיע. כנ"ל לגבי פרקי הגפיים. התוצאה הסופית היא שאחרי מספר שבועות קטן הבוגר מפורק ומפורר בפנים.

מעבדת מכון התורה והארץ

חרקים כמוצרי מזון שונים

הקדמה

* במשך השנה האחרונה פורסמו כאן מימצאים של המעבדה לחרקים במזון. אלו היו נתונים תקופתיים בלבד, ולכן רמת הדיוק שלהם היתה נמוכה. לאחר יותר משנה של פעילות במעבדה, נוצרה האפשרות להביא סיכומים שנתיים, שהם הרבה יותר מדויקים. עם זאת חשוב להדגיש שעדיין יש הרבה מה לשפר ברמת הדיוק של הנתונים, במיוחד באותם מוצרים שבהם לא נבדקו כמויות גדולות. ולכן יש להיזהר מאד מלהסיק מכאן מסקנות במקרים גבוליים.

1. סיכום שנתי של מימצאים בקטניות

שם המוצר	מספר שקיות שנבדקו	שקיות		שקיות ללא חרקים
		1-5 חרקים	נגועות מעל 5 חרקים	
אורז מלא	22 שקיות	11 שקיות	3 שקיות	8 שקיות
אורז לבן *	40	4	3	33
אורז פרסי	32	2	1	29
אפונה יבשה	28	5	-	23
בורגול	24	3	-	18
גראנולה	49	3	-	46
גריסים	31	8	14	9
חומס	33	8	1	24
חיטה	35	8	8	19
כוסמת	19	-	19	-
עדשים אדומים	35	11	8	16
עדשים ירוקים	41	1	7	33
פול	12	2	10	-
פופ-קורן	52	7	-	45
קוואקר	20	4	-	16
שומשום	19	6	1	12
שעועית לבנה	58	3	-	55
שעועית אדומה	16	4	5	7

* הכוונה לאורז לבן מסוגים שונים. האורז הפרסי הוא זן אחר של אורז, ורמת הנגיעות שלו נמוכה במידה בולטת. לכן התייחסנו אליו בנפרד.

2. סיכום שנתי של מימצאים בכרוב

כרוב לבן: במשך השנה נבדקו 109 ראשים. 80% מהם היו נגועים בחרקים. עיקר נגיעות נמצאה בעלים החיצוניים, כאשר ניתן לראות את הירידה בנגיעות ככל שמתקרבים אל החלק הפנימי. ב-4 השכבות החיצוניות הנגיעות היא ברוב המקרים (+50%). בשכבות 5-7 נמצאה נגיעות בשיעור של 10-40%. ומשיכבה 8 ואילך - הנגיעות נדירה. זה בסיכום שנתי. ניתן בהחלט לראות הבדלים עונתיים, כאשר עומק החדירה קטן יותר בחורף וגדול יותר באביב ובסתיו.

מספר החרקים הממוצע בכל ראש נגוע הוא: בחורף - 5 חרקים. באביב ובקיץ - 50 חרקים. בסתיו - 17 חרקים. חשוב להדגיש שמספר החרקים בראש כרוב נתון לשינויים גדולים מכרוב לכרוב ומשדה לשדה, ולכן המספרים הללו לא מדויקים.

כרוב אדום: במשך השנה נבדקו 73 ראשי כרוב, ורובם נמצאו נגועים בחרקים (56%). הנגיעות יורדת ככל שמתקרבים אל לב הכרוב. ב-3 השכבות החיצוניות הנגיעות היא מעל 50%. בשיכבה 4 הנגיעות ברמה גבולית (47%), אך הנגיעות הנדירה מתחילה רק מעלה מס' 9. ניתן לראות הבדלים בין עונות השנה כמו בכרוב הלבן.

מספר החרקים הממוצע בכל ראש נגוע הוא כדלקמן: בחורף - 2-3 חרקים. באביב ובקיץ: 85 חרקים. בסתיו - 13 חרקים בראש.

נראה לנו שהאמינות המדעית של הבדיקות בכרוב האדום - נמוכה מאשר בלבן. בשני סוגי הכרוב, לאחר שמוצאים שלוש שכבות נקיות ברציפות, נדיר למצוא נגיעות.

3. סיכום שנתי של מימצאים בירקות עליים אחרים

ארטישוק: במשך כל השנה נמצאו 50 חרקים בממוצע בכל ראש.

חסה: בסתיו ובחורף נמצאו 15 חרקים בממוצע בכל ראש. בקיץ - 43 חרקים.

בצל ירוק: 60% מהיחידות שנבדקו נמצאו נגועות. בכל יחידה נגועה נמצאו 4-5 חרקים.

כוסברה: בחורף נמצאו בכל אגד 3-4 חרקים בממוצע.

כרובית: בחורף נמצאו 6 חרקים בראש בממוצע. באביב ובסתיו - 28 חרקים בראש.

גם בחדשי החורף הקרים ביותר, רוב מכריע של הראשים (כ-70%) נמצאו נגועים.

סלרי: בחורף נמצאו 10 חרקים בממוצע בכל ראש. בסתיו - למעלה מ-50 חרקים.

פטרזיליה: בכל אגד נמצאו 9 חרקים בממוצע.

שומר: 60% מהיחידות שנבדקו נמצאו נגועות. בכל יחידה נגועה נמצאו 2-3 חרקים.

שמיר: בחורף ובסתיו נמצאו בכל אגד למעלה מ-20 חרקים.

4. פירות יבשים (סיכום בדיקות בחודשים: תשרי-חשוון תשנ"ו).

משמש: נבדקו 3 אריזות. בכל אחת מהן נמצאו 38 חרקים בממוצע (בעיקר כנימות מגן, ולא כפי שפורסם בטעות ב"אמונת עתיך" 2, שבעיה זו נדירה).

צימוקים: נבדקו 10 שקיות. 7 שקיות נמצאו נקיות. 3 שקיות נמצאו נגועות. בכל אחת מהם נמצאו 2 חרקים בממוצע.

שזיפים: נבדקו 5 שקיות. בפרי אחד (מתוך כל הכמות) נמצאו הפרשות. בפרי אחר נראה דבר בלתי מזוהה, וייתכן שהוא כנימת מגן.

תאנים: נבדקו 2 אריזות. בכל אחת מהן נמצאו 2-3 חרקים (אחד מהם - חרק מכונף גדול).

תמרים: נבדקו 8 אריזות. שתי שקיות נמצאו נקיות. בשקית אחת נמצאו הפרשות וסימני כירסום. 5 שקיות נמצאו נגועות בחרקים ובסימני חרקים (הפרשות, קורים).

בכל אחת מהן (ע"ג הפירות או בתוכם) נמצאו 10 חרקים בממוצע (בעיקר זחלים).

מהנעשה והנשמע במכון התורה והארץ

במכון

- * יום העיון השנתי בנושא: "יישום ההלכה בחקלאות המודרנית" יתקיים אי"ה בט"ו בשבט השנה. התכנית והמקום יפורסמו בנפרד.
- * נוצר קשר עם מספר חברות גדולות לגידול הדריס, לצורך קבלת פיקוח על נטיעות ערלה. הפיקוח יכלול בדיקה של המצב במשתלות (עפ"י הקריטריונים שגובשו במכון בשיתוף הרבנות הראשית לישראל) ומעקב צמוד בזמן הנטיעה ואחריה.
- * כ-100 חברים הצטרפו עד כה ל"בית האוצר". חלק גדול מהם הצטרף גם לסידור של נתינת מעשר ראשון ללוי.

במחלקה ההלכתית

- * הסתיימו מספר עבודות מחקר הלכתיות הקשורות לבעיית החרקים במזון. ביניהן: תוקפה של בדיקה מדגמית (בחוברת זו), גדרי "מיעוט המצוי", איכות הבדיקה ומשמעותה של חזקת ג' תולעים בשטחים חקלאיים.

במחלקה המדעית

- * הסתיימה סידרת ניסויים על בעיית התפוררות גושי האדמה בהדריס בשעת נטיעת השתילים בפרדס. תוצאות הניסויים פורסמו בחוברת הקודמת ובחוברת הנוכחית.
- * במעבדה לחרקים הושלם ניתוח סטטיסטי של שכיחות החרקים בכרוב, ובימים הקרובים יתקבל ניתוח מדויק של שכיחות החרקים במינים שונים של קטניות וגרעינים. עם השלמת הניתוח הסטטיסטי, ייכנס המחקר לשלב השני שלו.
- * במעבדה הוחל בבדיקה שיטתית של ירקות קפואים ממפעלים שונים (תירס קלחים, כרובית, ברוקולי, תרד). בנוסף לכך הוחל בבדיקה של כל סוגי הפירות והירקות, כולל אלה המוחזקים כנקיים.

במדרשה

- * בעקבות התעניינות שנוצרה בתערוכת "יהדות בפעולה" שהתקיימה בחול המועד סוכות, נפתח בירושלים קורס מעשי נוסף לנשים, בנושא: החרקים במזון. קורס נוסף התקיים בבית הספר לאחיות בבית החולים "שערי צדק".
- * התערוכה וההפעלות בנושא: כשרות המזון, התקיימה במקומות שונים ברחבי הארץ (תלמוד תורה "עצמונה", מרכז "תקוותנו" בתל אביב, ביה"ס "דרכי נועם").
- * הופעלה תכנית חדשה לבתי הספר בנושא: 3,000 שנה לירושלים. בתכנית - תערוכה והפעלות לתלמידים.
- * ל"גן המצוות" בכפר דרום ממשיכים להגיע מבקרים וקבוצות (ביניהן: ישיבת בנ"ע כפר הרא"ה, תלמידות מצרפת הלומדות במכללת "חמדת הדרום").
- * בתאריך כ"ח חשוון התקיימה בזכרון יעקב הרצאה של הרב עזריאל אריאל בפני מזכירי מועצות דתיות מכל רחבי הארץ. הנושא - הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית.
- * ביום י"ט כסלו התקיימה במושב זרחיה הרצאתו של הרב יואל פרידמן בנושא: בעיות ערלה בשתילה בגוש (בעקבות סדרת הניסויים שתוצאותיה פורסמו ב"אמונת עתיד").

ואף על פי כן ולמרות הכל

רבין של צבי הנדל

מזעם, אך זה לא עזר לו. בפגישה אחרת שוחח הנדל עם ראש הממשלה על עתיד גוש קטיף. רבין אמר כי שום יישוב לא יפונה במהלך הסכם הביניים, אבל את הדיונים על הסדר הקבע התכוון לקיים רק לאחר הבחירות הקרובות לכנסת. משום כך סירב לשרטט את מפת הקבע שלו. הנדל הפציר בראש הממשלה פעמים מספר, וביקש לדעת מה בכל זאת כוונתו לגבי העתיד. בסופו של דבר, רבין הבהיר: גוש קטיף צריך להישאר בריבונות ישראלית בהסדר הקבע. עם זאת המליץ לצבי הנדל להמנע מחשיפת השיחה. ככלל, רבין נתן להבין שהקשר מותנה בזה שיישמר בסוד. באופן מוזר נשאר בו משהו מן החשבונות של ימי המנדט כאילו לא תיתכן ידידות בין אישית בין שני המחנות הפוליטיים.

פעם אמר: "יש חברה רציניים מאוד בין המתנחלים. לו יכולתי לספר על כך לאנשים".

פעם אחת דיברו פוליטיקה, בעקבות פיגוע האוטובוס ליד כפר דרום. הם נועדו ביחידות והנדל מנה שורה ארוכה מאוד של הפרות הסכם מצד עראפאת. "הוא היה אז ישר ביותר, והודה שערפאת מפר את ההסכם" מגלה הנדל. רבין הוסיף את תנועת היד המפורסמת שלו, כדי להביע את דעתו על ראש אש"ף. "אתה קונה את עולמך, אם אתה מתייצב עכשיו ומודיע על השעיית ההסכם עם אש"ף", אמר הנדל לרבין. רבין השיב כי אם הוא יעשה זאת, הממשלה תתפרק מיד. הנדל הבטיח שבמקרה כזה יעניק הימין לראש הממשלה רשת בטחון. רבין ענה במרירות: "אתה לא מכיר את הימין, לך תעשה שיעורי בית".

מתוך "נקודה", ט"ז בחשוון תשנ"ו.

כמעט כל יום מאז הרצח, חושף משהו אחר, את סיפור רבין הסודי שלו. מתברר שגם למועצת יש"ע היה רבין סודי משלה. בפסח האחרון ביקר רבין את חיילי צה"ל באזור קטיף. צבי הנדל, ראש המועצה האיזורית, הפציר בו לבקר ביישובים, ורבין סירב. עם זאת, הוא הפתיע במה שאמר שם במסיבת העיתונאים. אלה היו ימי ויכוחים קשים, רבים ביקשו אז לעקור את נצרים ממקומה, ורבין אמר: "אני רוצה לשבח את מתיישי גוש קטיף על עמידתם האיתנה בימים אלה". צבי הנדל לא הופתע.

היום מוכן צבי הנדל, די בהיסוס, לגלות משהו מאותן פגישות בארבע עיניים. על רובן המוחלט התקשורת לא ידעה, ואולי זה היה סוד-כוחן.

הפגישות התקיימו במקומות שונים. האווירה בהן היתה עניינית, לעיתים מבודחת. באחת הפעמים שיבח רבין את הנדל על התכנון המוצלח של גוש קטיף. הנדל השיב: "היה איזה ראש ממשלה לפני 20 שנה שסייע לכך רבות, נדמה לי שקראו לו יצחק". רבין השיב: "עדיף שלא תזכיר לי את זה". בכל הפגישות היה ברור שאת המחלוקות העקרוניות משאירים בחוץ ופותרים בעיות מעשיות ככל שניתן. הנדל זקף שורה של הישגים לזכותן של פגישות אלו, בהסכמי אוסלו א' נקבע שתחום היישובים בגוש קטיף יהיה תחום הגדר בהם מוקפים. בין היישובים היתה אמורה לפעול המשטרה הפלשתינאית. הנדל ראה בכך מתכון בטוח לאסון. הוא פנה לצוות שדן עם ערפאת על הסכמי קהיר, והללו השיבו: "אי אפשר אחרת". פגישה בארבע עיניים עם ראש הממשלה הביאה את רבין לחרוג ממה שהוסכם באוסלו. יישובי גוש קטיף הפכו ליחידה אחת. ערפאת התפוצץ